

**ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ**

Бо ҳукуки дастнавис

ВБД: 809.155.0+802.0:82.035 (81.2 Тоҷ+81.2 Анг: 81)

Ҳ-27

**ҲАКИМОВА ЗАРИНА АБДУАЛИМОВНА
ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ РОҲҶОИ ИФОДАИ
САВОЛ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ АЗ
НИГОҶИ ТАРҶУМА**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади
илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси
6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертатсия дар кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ иҷро гардидааст

Рохбари илмӣ:

Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашносии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муқарризони расмӣ:

Хусейнова Гулпарӣ Ачикулоевна – доктори илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фазилова Шаҳноза Камилҷоновна – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи лингвистикаи Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ҳимояи диссертатсия санаи 12-уми декабри соли 2026, соати 13:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионӣ 6D.КОА-117-и назди Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (бо нишони 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, маҷлисгоҳи шурои олимон; email: havas3001@mail.ru; тел: (+992) 882891717) баргузор мегардад.

Бо мухтавои диссертатсия дар китобхонаи илмӣ Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ва тавассути сомонаи www.dbz.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «__» _____ 2026 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ

шурои диссертатсионӣ, доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Соҳибназарзода Ҳ.Т.

МУҚАДДИМА

Диссертатсия ба таҳқиқи муқоисавии роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи тарҷума бахшида шудааст.

Мубрами мавзӯи таҳқиқ. Мусаллам аст, ки савол чузъи муҳимми муоширати касбӣ ва ғайрикасбӣ соҳибзабонон ба шумор меравад. Шаклҳои ифодаи савол яке аз унсурҳои асосии ҳама гуна низомҳои забонӣ мебошанд. Яке аз бартариҳои савол ҳамчун чузъи воситаҳои муошират дар он аст, ки он бевосита ба мубодилаи афқору иттилоот миёни иштирокдорони раванди гуфтугӯ иртибот дорад.

Имрӯз соҳа, паҳлуви ҳолатҳои мухталифи фаъолият ва ҳаёти рӯзмараи инсон вучуд доранд, ки дар онҳо корбарии савол ногузир аст, зеро савол мафҳуми фарогир ва чузъи муҳимми муоширати инсон аст. Ҳамин тариқ, забонро бидуни шаклу восита ва сохтори ифодакунандаи савол тасаввур кардан аз имкон берун аст.

Пажӯҳиши ин падидаи забонӣ аз нигоҳи муқоиса ва тарҷума дар миёни забонҳои гуногун, алалхусус, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз аҳамияти назариявӣ ва амалӣ бархӯрдор аст.

Дар ҳоли ҳозир таҳқиқоти дузабона ва чандзабона дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносии тоҷик вусъати тоза дошта, ин пажӯҳишҳо паҳлуҳои гуногуни омузиши муқоисавии забони тоҷикиро фаро мегиранд, ки талаботи замон аст. Яке аз самтҳои муҳимми забоншиносии тоҷик пажӯҳиши муқоисавӣ бо забонҳои дигар мебошад, ки масъалаи таҳқиқи илмӣ роҳу воситаҳои ифодаи савол дар байни забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷойгоҳи хоса дорад. Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ду гурӯҳи ҷудогонаи оилаи хиндавурупонии забонҳо (забони тоҷикӣ ба гурӯҳи эронӣ ва забони англисӣ ба гурӯҳи германӣ) дохил мешаванд. Ин воқеият имконро фароҳам меорад, ки умумият ва

хусусияти забонҳо аз нигоҳи роҳу воситаҳои ифода ва ташкилёбии сохтори саволӣ ошкор карда шаванд. Маҳз ҳамин гуна вижагиҳои забон ба дарки амиқи ду низоми забонӣ ва заминаҳои фарҳангии соҳибзабонон мусоидат мекунанд.

Мубрами мавзуи таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки то ба ҳол пажӯҳишҳои махсус ва монографияе рӯи қор наомадаанд, ки ба таҳлили муқоисавии воситаҳои забонии ифодакунандаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда бошанд. Қорҳои мавҷудаи таҳқиқоти муқоисавӣ, аксаран, ба ҷанбаҳои луғавӣ ва дастурии забон тамаркуз кардаанд, дар ҳоле ки воситаҳои ифодаи савол дар забон аз тавачҷуҳи мутахассисони соҳа дур мондаанд. Таҳқиқи масъалаи мазкур имкон медиҳад, ки ба забоншиносӣ ва таҳқиқоти байнизабонӣ саҳми тозае гузошта шавад. Муҳимияти дигари пажӯҳиши мазкур дар он аст, ки масъалаҳои марбут ба ҳусни тарҷумаи воҳиду сохтори забонии ифодакунандаи савол дар доираи забонҳои мавриди пажӯҳиш дар он бори нахуст ба таври назаррас таҳлилу баррасӣ гардидаанд, ки дар тарҷумашиносии тоҷик иқдоми нахустин аст.

Василаҳои забонии ифодаи савол дар раванди муоширати байнифарҳангӣ бори нахуст ба риштаи таҳқиқ қашида шудаанд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тавсеаёбии робитаҳо миёни соҳибзабонони гуногун донишмандони шеваи ташаккулёбӣ ва қорбастишавии савол дар забонҳои гуногун, алалхусус, тоҷикиву англисӣ, аз аҳаммияти ҳоссе бархӯрдор аст.

Бояд таъкид намуд, ки пажӯҳиши мазкур барои омӯзгорони забони тоҷикӣ барои англисзабонон ва забони англисӣ барои тоҷикзабонон, аз ҷумла ҳама гуна ҳаводорони омузиши ин ду забон, аҳаммияти бузурги амалӣ дорад. Дарки дурусти тарзи ифода ва сохтори

забонҳо ва вижагиҳои дигари онҳо ба раванди забонамӯзӣ ва тарҷумаву ташреҳи матн мусоидат хоҳад кард.

Ҳамин тариқ, мавзуи мавриди назар на танҳо мубрам ва аҳаммиятнок аст, балки барои таҳқиқоти минбаъда дар забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ ва муоширати байнизабонӣ заминаи боэътимод мегузорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар таҳқиқи масъалаҳои умумии марбут ба савол қорҳои илмӣ-таҳқиқотии олимони хориҷиву ватанӣ рӯи қор омадаанд, чунончи: И.В. Арнолд, В.Н. Ярсева, Л.В. Шерба, И.Б. Мошечев, М.Б. Шаҳובהва, М.Т. Қабборова, П. Қамшедов, А. Мамадназаров, М.Б. Нағзибекова, Н.М. Азимова, Ф.М. Турсунов ва дигарон.

Ҳамчунин, муаллифонеро метавон ёдовар шуд, ки ба омузиши вижагиҳои ҳосси савол дар забон ва ҷанбаҳои гуногуни он таваҷҷуҳ кардаанд, чунончи: мантиқ – Ф.С. Лимантов; равшаншиносӣ – А.И. Соколов; забоншиносии русиву хориҷӣ – П. Рестан, Л. Тенер, Я. Фирбас; вижагиҳои сохторӣ – Г.Е. Крейдлин; овошиносӣ – С.В. Кодзасов; маъношиносӣ – С.В. Андреева, А.Н. Баранов, Л.Ф. Бердник, О.Г. Почепсов; забоншиносии равшанӣ – О.Д. Белетская, В.Ф. Берков, Н.И. Жинкин, А.В. Логинов; услуб – И.Б. Британ, Г.Г. Мухаметова; муошират – Г.В. Валимова, В.Е. Шевякова; прагматика – В.И. Лагутин; таърифиҳои савол – Н.И. Жинкин ва ғ..

Аз ҷумла, И.Б. Британ дар доираи диссертатсияи худ [3] вижагиҳои истифодаи ҷумлаҳои саволиро дар нутқи муаллиф мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муҳаққиқ хусусиятҳои сохторию маъноӣ ва вазифаи ҷумлаҳои саволиро дар асарҳои бадеии муаллифони олмонӣ таҳлил намуда, нақши онҳоро дар ташаккули мазмун ва истифодаи нияту мақсади муаллиф муайян кардааст. Ҳамзамон, дар доираи таҳқиқоти мазкур хусусиятҳои қорбурди ҷумлаҳои саволӣ дар матни асл ва тарҷумаҳои онҳо муқоиса гардида,

масъалаҳои нигоҳдорӣ ва бозсозии хусусиятҳои дастурию маъноии корбурди сохтор дар забони тарҷума мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба вазифаҳои муоширатӣ ва услубии ҷумлаҳои саволӣ дар нутқи муаллиф равона шуда, имкониятҳои гуногуни истифодаи онҳо барои ифодаи маъноҳои иловагӣ, таъсиррасонӣ ба хонанда ва ташкили хусусияти бадеии матн нишон дода шудаанд.

Муҳаққиқ С.А. Белоколотская дар диссертатсияи худ [1] масъалаи саволи риторикиро дар забони англисӣ мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор дода, хусусиятҳои маъноӣ, сохторӣ ва дастурии ин навъи саволхоро муайян кардааст. Муҳаққиқ дар доираи таҳқиқоти худ исбот намудааст, ки маъно ва вазифаи муоширатии саволи риторики ҳама аз сохтори ҳуди ҷумла ва ҳама аз вазъияти гуфтор вобаста мебошад.

Дар забоншиносии тоҷик низ корҳои назаррас ба анҷом расидаанд: С.Г. Сабинова, М.С. Давлатов, Л. Бузургзода, С.Д. Арзуманов, А. Мирзоев, С. Додихудоев, Б. Сиёев, А.Ф. Каримов, Н. Маъсумӣ, С. Собирҷонов, М.С. Кенчазода, Б. Камолиддинов ва дигарон. Забоншиносии тоҷик Б. Ниёзмуҳаммадов навъҳои гуногуни ҷумларо дар забони тоҷикӣ мавриди таҳлилу омузиш қарор дода, хусусиятҳои сохторӣ, маъноӣ ва дастурии онҳоро муайян намудааст. Ҳамзамон, дар таҳқиқоти ӯ хусусиятҳои ҷумлаҳои сода ва мураккаб, муносибати аъзои ҷумла, тарзи ташаккул ва истифодаи сохторҳои гуногуни нахвӣ дар забони тоҷикӣ низ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтаанд. Забоншиносии мазкур роҳи воситаҳои ифодаи саволро дар забони тоҷикӣ баррасӣ намуда, ибраз медорад, ки дар забони тоҷикӣ саволҳо ба воситаи оҳанг, калима ва ҳиссаҷаҳо сохта мешаванд [13, с. 95-96].

Забоншиносии дигари тоҷик М. Норматов низ ифодаи савол ва навъҳои онро дар забони тоҷикӣ таҳқиқ намуда,

навъҳои гуногуни ҷумлаҳои саволиро муайян намудааст. Роҷуъ ба навъҳои ҷумлаҳои саволӣ забоншинос чунин ибрози ақида менамояд: “Ҷумлаҳои саволӣ аз рӯи маънову мазмуни умумиашон ба ҷумлаҳои саволии хосса, риторикӣ ва водоркунӣ тақсим мешаванд” [14, с. 42].

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки савол ҳамчун ҷузъи муҳимми забонӣ таваҷҷуҳи олимони зиёди соҳаро ба худ ҷалб намудааст, ки дар бахшҳои минбаъдаи диссертатсия қорҳои илмӣ-таҳқиқотии ҳар яки онҳо ба таври муфассал таҳлилу баррасӣ шудаанд.

Сарфи назар аз таҳқиқоти мавҷуда дар забоншиносии муосир, то имрӯз таҳқиқоти махсус ба роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ғилоҳи муқоиса ва тарҷума ба таври ҳамҷониба анҷом дода нашудааст. Гарчанде ки дар забоншиносии тоҷик ва англис масъалаҳои тасниф, сохтор ва маъноӣ ҷумлаҳо, аз ҷумла баъзе намудҳои ҷумлаҳои саволӣ, дар алоҳидагӣ таҳқиқ шудаанд, ҷанбаҳои муқоисавии тарзи ташаккул, воқитаҳои дастурӣ ва луғавии ифодаи савол, хусусиятҳои маъноӣ, вақифаҳои муоширатӣ ва нақши онҳо дар нутқ дар низоми ду забон ба таҳқиқи амиқтари махсус ниёз доранд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои илмии мавриди таҳлилу баррасӣ дар доираи мавзӯи мазкур бо мавзӯҳо ва самтҳои илмии кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ алоқамандии зич дорад. Мавзӯи диссертатсия, ҳамчунин, ба масъалаҳои Барномаи давлатии “Такмили таълими забонҳои русиву англисӣ барои давраи то соли 2030” ва Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030” дахл дорад. Мавзӯи илмии диссертатсия бо лоиҳаи паҷуҳишии мавзӯҳои фармоишӣ (бучавӣ) таҳти унвони “Мушкилоти “тарҷуманопазирӣ” дар шароити тавсеаёбии муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистони муосир” низ ҳамроҳанг аст, ки

дар муассисаи роҳбари илмӣ унвончӯ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода амалӣ мегардад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Дар тавсифи умумии таҳқиқ самту паҳлуҳои илмӣ он муайян гардида, мақсади таҳқиқ ҷиҳати анҷом додани таҳлили тарзу василаҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо дарназардошти вижагиҳои тарҷумаи онҳо, бо тасвиати вазифаҳои асосии таҳқиқ, муайян намудани объекти он, мушаххаскунии мавзӯи таҳқиқ, асосҳои илмӣ анҷом додани таҳқиқ ва навгониҳои илмӣ он мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Дар бахши нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда хулосаҳои умумии муаллиф дар заминаи таҳлилҳои асоснок гирд оварда шудаанд. Матлабҳои асосии аҳамияти назариявӣ, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия, мубоҳисаи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, ҳаҷми шахсии доктринаи дараҷаи илмӣ, тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқ, интишороти аз рӯи мавзӯи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми он масъалаҳои муҳимми дастгоҳи илмӣ диссертатсияро ташкил додаанд, дар қисми таҳқиқоти мазкур ба эътибор гирифта шудаанд.

Мақсади диссертатсия анҷом додани таҳқиқи муқоисавии роҳҳои ифодаи савол ва таҳлили хусусиятҳои тарҷумаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Ҷиҳати ноил гардидан ба ин мақсад иҷрои **вазифаҳои** зерин ба мақсад мувофиқ аст:

- таҳлили мавқеи савол дар забоншиносӣ ва забоншиносии муқоисавӣ;
- баррасии сарчашмаҳои илмӣ марбут ба таҳқиқи воситаҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- пажӯҳиши масъалаҳои назариявии тарҷумаи воҳидҳои дастурии забон вобаста ба тарҷумаи воҳидҳои

забонии ифодакунандаи савол дар забонҳои мавриди муқоиса;

– таҳлили муқоисавии нақши воситаҳои луғавӣ-сарфӣ дар ифодаи савол – ҷонишинҳо, ҳиссачаҳои саволӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

– муайян кардани умумият ва хусусияти умдаи мафҳуми савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

– анҷом додани таҳлили муқоисавии нақши воситаҳои нахвӣ дар ифодаи савол дар забонҳои мавриди таҳқиқ;

– ошкор сохтани вижагиҳои тарҷумаи воҳидҳои ифодаи савол аз забони тоҷикӣ ва забони англисӣ бо истифода аз ҷумла-мисолҳои муътамад аз адабиёти бадеӣ ва тарҷумавӣ;

– нишон додани хусусиятҳои тарҷумаи воситаҳои ифодаи савол аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бар мабной матни бадеӣ ва тарҷумаи он.

Объекти таҳқиқро воҳидҳои забонии ифодакунандаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳанд, ки аз матнҳои адабиёти бадеӣ бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва тарҷумаҳои онҳо ҷамъоварӣ шудаанд ва феҳрасти муфасссали онҳо дар рӯйхати адабиёти диссертатсия оварда шудааст.

Мавзӯ (предмет)-и таҳқиқ таҳлили муқоисавии василаҳои ифодаи савол дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи тарҷума мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқро ақидаҳои илмии олимони забоншиносони хориҷиву ватанӣ дар соҳаи забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ ташкил медиҳанд. Муаллиф дар давоми таҳлилҳои илмии маводди диссертатсия ба қорҳои илмии муаллифони зер такя намудааст: И.В. Арнолд, В.Н. Ярсева, Л.В. Шерба, И.Б. Мошеев, Г.Б. Баракаева, М.Б. Шаҳобова, М.Т. Ҷабборова,

П. Чамшедов, А. Мамадназаров, М.Б. Нағзибекова, Н.М. Азимова, Ф.М. Турсунов ва дигарон.

Навгонии илмий таҳқиқ. Диссертатсияи мазкур кӯшиши аввалини муназзамест, ки дар он воситаҳои луғавӣ, луғавӣ-сарфӣ ва наҳвии ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди пажӯҳиш ва натиҷагирӣ қарор дода шудаанд:

– умумият ва хусусияти умдаи ифодаи савол аз ҷониби соҳибзабонон ошкор карда шудаанд, ки ба дарки амиқи муоширати байнизабониву байнифарҳангӣ ва такмили раванди тарҷума дар доираи забонҳои муқоисашаванда мусоидат хоҳанд кард;

– усули нави таҳлили муқоисавие ба кор рафтааст, ки заминаҳои фарҳангии таъсиргузorro ба тасвияти савол ба назар мегирад. Ин равиш низ корбурди тоза дорад;

– вижагиҳои ифодаи савол ва роҳу усулҳои интиқоли он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян гардида, таҳвилоти сохторӣ ва маъноие, ки ҳангоми тарҷума ба миён меоянд, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд;

– омилҳои забонӣ ва фарҳангие, ки ба интиҳоби воситаҳои ифодаи савол ва тарзи баргардонидани онҳо таъсир мерасонанд, муайян карда шуда, нақши онҳо дар нигоҳдории маъно ва мақсади баёни савол ҳангоми тарҷума нишон дода шудааст;

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Дар раванди таҳқиқ собит карда шуд, ки роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз ҷузъҳои муҳимми таркиби луғавӣ-дастурии ҳар ду забон ба шумор рафта, аз асосҳои назариявӣ ва амалӣ бархӯрдоранд. Масъалаи мазкур дар адабиёти илмӣ марбут ба сарфу наҳви забонҳои мавриди назар ба таври муфассал инъикос ёфтааст.

2. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вижагии ифодаи савол аз умумият ва хусусияти милли бархӯрдор аст, ки

дар диссертатсия вобаста ба фарқи забонҳо аз лиҳози сохти дастурии забон, наҳв ва имконоти муоширитии онҳо коркард карда шуданд.

3. Муайян карда шуд, ки воситаи асосии ифодаи саволро дар забони англисӣ корбурди инверсия ва феълҳои ёрирасон ташкил медиҳанд, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ оҳанги гуфтор (инотонатсия) ва ҳиссаҳои саволӣ дар ин вазифа нақши муҳим доранд.

4. Таҳлили муқоисавӣ ва тарҷумавӣ нишон дод, ки тартиби калимаҳои ҷумлаи забони англисӣ устувор буда, забони тоҷикӣ дар ташкили созаҳои саволӣ то андозае озодтар аст, ки ба назар гирифтани он ба раванди тарҷумаи муносиби ҷумлаҳои саволӣ дар доираи забонҳои мавриди таҳқиқ муҳим аст, ки дар диссертатсия татбиқи усулҳои мухталифи он, аз ҷумла, мутобиқати комили ҷумлаҳо, истифодаи ҷонишинҳо ва ҳиссаҳои саволӣ, таҳвилҳои тарҷумавии луғавӣ, сарфӣ, наҳвӣ, тарҷумаи маъноӣ, тасвирӣ ва ғайра ба мушоҳида расид.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ. Аҳамияти назариявии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои илмӣ пажӯҳиш қоидаву қонуният ва нуктаҳои назариявии забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносиро комилтар гардонида, дар омузиши мавзуи мазкур ҳамчун асоси илмӣ муътамад хидмат хоҳанд кард. Маводди назариявии ҳамин диссертатсия, дар навбати худ, ба рушди таҳқиқоти муқоисавии савол дар мисоли забонҳои мухталиф ҳамчун намуна ва василаи боэътимод мусоидат менамояд. Тавсия ва пешниҳодҳои илмӣ муаллиф роҷеъ ба усулҳои тарҷумаи савол дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба як қатор масъалаҳои назарияи тарҷума равшанӣ хоҳанд андохт.

Натиҷаҳои амалии он метавонанд дар раванди омузиши забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷониби соҳибзабонон ва хориҷиён ҳамчун маводди амалӣ мавриди

истифода қарор гиранд. Тавсияҳои амалии муаллиф барои анҷом додани таҳлилҳои воҳидҳои дастури забон ва хусусиятҳои тарҷумаи онҳо ҳамчун маводди амалӣ муфид хоҳанд буд. Аҳамияти амалии таҳқиқоти мазкур боз дар он зоҳир мегардад, ки маводди он дар таҳқиқоти забонҳои мухталиф низ ҳамчун намуна қорбаст шаванд. Гузашта аз ин, натиҷаҳои амалии диссертатсия метавонанд дар барпо намудани дарсҳои амалӣ, семинарҳо оид ба забонҳои мавриди таҳлил барои зинаҳои бакалаврият, магистратура ва доктор аз рӯйи ихтисос (PhD) ва таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ-методи мавриди қорбурд қарор гиранд.

Дарачаҳои эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия бо он асоснок карда мешавад, ки дар он бо истифода аз маводди назариявӣ ва амалии боэътибод ва саҳеҳ муаллиф таҳқиқоти илмӣ худро барпо намуда, дар натиҷаи таҳияи диссертатсияи дорои асолати боло ақидаҳои мантикии илмӣ-назариявии худро пешниҳод менамояд. Дар баробари истифодаи методу усулҳои анъанавии таҳқиқ аз ҷониби муаллифи диссертатсия усулҳои қорбаст шудаанд, ки ба ҷиҳати забонӣ ва фарҳангии масъала равшанӣ меандозанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсияи муаллиф таҳти унвони “Таҳлили муқоисавии роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи тарҷума” ба рамзи ихтисоси тасдиқнамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобалавӣ мутобиқат мекунад:

2.1. Омузиши хусусиятҳои функционалӣ ва сохтори забонҳо, новобаста аз намуди робитаи генетикии байни забонҳо;

3.1. Омузиш ва тавсифи забон тавассути муқоисаи систематикӣ он бо забонҳои дигар барои муайян кардани хусусиятҳои фарқкунандаи он;

5.1. Муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқи байни забонҳои новобаста аз робитаи генетикии забонҳои мавриди таҳқиқ.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки таҳқиқи мазкур вобаста ба таҳлили муқоисавии роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи масъалаҳои тарҷума аз ҷониби ӯ ба иҷро расидааст. Дар давраи муайян унвончӯ бо ҷамъовариҳои маводди назариявӣ ва амалӣ машғул буда, бо таъҷиб ба методҳои мавҷудани забоншиносии муқобилавӣ ва тарҷумашиносӣ қори илмии худро ба сомон расонидааст. Муҳтавои асосии таҳқиқоти худро тавассути маърузаҳо дар конференсияҳои сатҳҳои гуногун ва мақолаҳо худ дар маҷаллаҳои муътамади ҷумҳурӣ ба ҷоп расонидааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсионӣ. Диссертатсияи мазкур дар заминаи кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ ба иҷро расидааст. Нуктаҳои умдатарини он дар конференсияҳои илмӣ-назариявии зерин ироа гардидаанд: конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами омузиши забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир”. – Кӯлоб, 2024; конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавӣ, тарҷумашиносӣ ва муоширати байнифарҳангӣ дар замони муосир”. – Кӯлоб, 2025.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (аз 20.05.2026, №10/5) муҳокима ва ба ҳимоя пешниҳод гардидааст.

Интишороти аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Мавод ва муҳтавои асосии қори диссертатсионии мазкур дар 7 мақола дар ҷи гардидаанд, ки аз онҳо 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии

аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 2 мақола дар нашрияҳои дигар ба ҷоп расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати адабиёт ва интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия иборат буда, 200 саҳифаи ҷопи компютериро дар бар мегирад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддимаи диссертатсия мубрами, дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ, робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ баррасӣ шуда, мақсад ва вазифаҳои гузашташуда муайян шудаанд. Ҳамчунин, дар ин қисмати таҳқиқ дар бораи объекту предмет, асосҳои назариявӣ ва навгониҳои илмӣ таҳқиқ, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ маълумоти зарурӣ пешниҳод карда шуда, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ, мутобикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ ва дигар бандҳои марбут ба дастгоҳи илмӣ таҳқиқ нишон дода шудаанд.

Боби якуми диссертатсия **“Асосҳои назариявии пажӯҳиши воситаҳои ифодаи савол дар забоншиносӣ”** унвон дошта, аз 4 зербоб иборат аст.

Дар зербоби якум таҳти унвони **“Мулоҳизаҳои умумӣ роҷеъ ба мавқеи савол дар забоншиносии умумӣ ва муқоисавӣ”** дар бобати ҷойгоҳи савол дар забоншиносӣ ва забоншиносии муқоисавӣ маълумот дода мешавад. Аз ҷумла, қайд мегардад, ки яке аз самтҳои мубрами таҳқиқоти муосир забоншиносии муқоисавӣ мебошад, ки таърихи тулонӣ дорад ва то ба ҳол аҳамияти худро аз даст намодааст.

Имрӯз забоншиносии муқоисавӣ дастовардҳои худро дорад. Забонҳои мухталифи олам миёни ҳам бо мақсадҳои гуногун муқоиса карда мешаванд.

Яке аз вижагиҳои хоси забоншиносии муқоисавии давраи муосир робитаи ногустастанӣ пайдо кардани он бо тарҷумашиносӣ ва баррасии масъалаҳои мубрами назариявӣ ва амалии тарҷума тавассути корҳои илмӣ-таҳқиқотии муқоисавӣ мебошад, ки диссертатсияи мазкур низ ба ҳамин мақсадҳо равона гардидааст. “Тарҷумаро... бидуни пояи мустаҳками забонӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Ин поя бояд омузиши муқоисавии падидаҳои забонӣ ва муқаррар кардани мутобикатӣ миёни забони асл ва забони тарҷума бошад. Ин мутобикатӣ дар сатҳи луғавӣ, фразеологӣ, наҳв ва услуб бояд асоси забонии назарияи тарҷумаро ташкил диҳанд” [15, с. 156].

Дар таърихи ташаккул ва рушди ҷомеаи инсонӣ собит гаштааст, ки савол, тарзи саволгузорӣ, шаклҳои он ва, умуман, савол ҳамчун падидаи ҷамъиятӣ, яке аз ҷузъҳои муҳими муоширати инсонӣ махсус меёбад.

Роҷеъ ба таърифҳои савол ҳамчун падидаи забонӣ рӯйкардҳои мухталиф ба назар мерасанд. Н.И. Жинкин дар забони русӣ қайд менамояд, ки “зери мафҳуми савол яке аз намудҳои ҳадафи муоширатӣ, яъне водор сохтани ҳамсухбат ба ҷавоб додан ба нутқи ба ӯ нигаронидашуда, фаҳмида мешавад. Агар ин таърифро қабул намоем, маълум мегардад, ки гурӯҳи калони ҷумлаҳои саволӣ дар худ маънои саволӣ надоранд” [6, с. 23].

Ҳамин тариқ, тарзҳои истифодаи воситаҳои савол ва нақшу вазифаҳои онро ба ҳар забон нисбат додан мумкин аст, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳам аз ин ҷиҳат истисно нестанд.

Зербоби дуюми боби якум **“Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба пажӯҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ”** номгузорӣ шудааст ва дар он

масъалаҳои марбут ба таҳқиқоти илмии роҳҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ баррасӣ шудаанд.

Чунон ки муҳаққиқон таъкид менамоянд, “дар забони тоҷикӣ ҳамагӣ чаҳор ҷонишини саволӣ мавҷуд аст. Ин, албатта, яке аз мавзӯҳои мавриди баҳси умумӣ аст, зеро дар баъзе сарчашмаҳо зарфҳои саволӣ низ дар қатори ҷонишинҳои саволӣ баррасӣ мешаванд” [5, с. 100] ва аз ин ҳисоб шумораи онҳо фарқ мекунад.

Яке аз сарчашмаҳои нисбатан комил ва фарогири таҳқиқи яке аз воситаҳои ифодаи савол – ҷонишинҳои саволӣ ба қалами забоншиноси тоҷик Б. Сиёев тааллуқ дорад, ки солҳои 70-уми қарни гузашта сурат гирифтааст Чунонки муаллиф қайд менамояд, “ҷонишинҳои саволӣ як гурӯҳи муайяни категорияи калимаҳоро ташкил намуда, дар забони асрҳои IX-X мавқеи муайян доранд. Аз ин ҷост, ки барои муайян кардани ин гурӯҳи калимаҳо лозим аст, ки ҳар кадоми онҳо алоҳида-алоҳида таҳлил карда шаванд” [16, с. 157].

Диссертатсияи дигаре, ки ба пажӯҳиши ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ сурат гирифтааст, ба А.Ф. Каримов тааллуқ дорад, ки ба таҳлили муқоисавии луғавию дастурии ҷонишинҳои шахсӣ ва шахсӣ-предметӣ дар забонҳои гуногунниҳом – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, баҳшида шудааст [8].

Бинобар таҳқиқоти илмии забоншиносони тоҷик оид ба таърихи забони тоҷикӣ, алалхусус, С. Додихудоев, “ҷонишинҳои саволи **чанд?**, **чӣ?**, **кай?**, **кадом?**, **кӣ?**, **куҷо?** ва ғайра аз ҷонишинҳои таърихии аслии забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд” [5, с. 100].

Яке аз роҳҳои барҷастаи ифодаи савол дар забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳои саволӣ маҳсуб меёбанд, ки дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” (1985) ба таври муфассал таҷассум ёфтааст [4, с. 330-332].

Муҳаққиқи тоҷик С. Собирҷонов дар диссертатсияи номзадии худ дар соли 1985 ба як қатор роҳу воситаҳои ифодаи савол ишора менамояд, чунончи: “ифодаи савол тавассути оҳанги гуфтор, ҷонишинҳои саволӣ, зарфҳои саволӣ, ҳиссаҷаҳои саволӣ, пайвандакҳо ба монанди **ё, ё ки, ё худ**, таркибҳои саволӣ ба мисли **ё не, аз чӣ сабаб? кай боз? бо кадом мақсад...?**, ифодаҳои устувор аз қабилӣ **“чӣ гуфтед?”**, **“ҳамин тавр не?”**...; вожаҳои **хуб, хайр, дуруст**; шаклҳои инкории феъл” [17, с. 19-20].

Забоншиноси тоҷик Б. Ниёзмӯҳаммадов роҷеъ ба ҷумлаҳои саволӣ чунин мегуяд: “Ҷумлае, ки дар он фикр ва мақсади ғӯянда ба тариқи саволу пурсиш ифода карда мешавад, ҷумлаи саволӣ ном дорад” [13, с. 95]. Ё, ҳамчунин, ба вижагиҳои дигари ин навъи ҷумлаи тоҷикӣ ишора менамояд ва қайд мекунад, ки “як хусусияти ҷумлаҳои саволӣ ин аст, ки дар онҳо тааҷҷуб, ҳайрат, шубҳа ва афсӯс гоҳо дар шакли савол низ меояд” [13, с. 55].

Ҳамин тариқ, қорҳои илмӣ-таҳқиқотии болозикр заминаҳои назариявии таҳқиқи моро ташкил медиҳанд, вале дар ҳеҷ кадоме аз онҳо ҷанбаи муқоиса ва тарҷумани воситаҳои ифодаи савол дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқи муфасссал ва махсус нагардидааст.

Зербоби сеюми боби якуми диссертатсия **“Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба пажӯҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони англисӣ”** ном дорад ва ба баррасии манбаъҳои пажӯҳишии воситаҳои ифодаи савол дар забони англисӣ бахшида шудааст.

Воситаҳои ифодаи савол дар забони англисӣ дар китоби Рудолф Квирк ва дигарон **“A Comprehensive Grammar of the English Language”** [20] ба таври муфасссал таҷассум ёфтаанд.

Сарчашмаи дигари боэътимоди забони англисӣ аз лихози истеъмоли вожаҳои ифодакунандаи савол китоби “Longman Language Activator” мебошад, ки дар он тарзи корбаст шудани иддае аз вожаҳои саволии дорои чузъи “**wh-**” - **when?, where?, why?** ба таври муфасссал бо мисолҳои мушаххас шарҳ дода шудаанд [19, с. 1550-1551].

Вижагии кори илмии дигар дар он аст, ки муаллиф наваҳои ҷумлаҳои саволиеро ҷудо мекунад, ки метавонанд тобишҳои маъноӣ эмотсионалӣ дошта бошанд, чунончи: “саволҳои манфӣ, занҷираи саволҳо, саволҳои риторикӣ, саволҳои “акси садо”, саволҳои блоккунанда” [45, с. 203]. Мисолҳои пешниҳоднамудаи муаллиф низ ҷолибанд: “*Who ever heard of it? Isn’t it shocking news?; Can’t you hear her cry?; How should I know?; Didn’t you see him in his room?*” [45, с. 203]. Чунонки аз мисолҳо бармеояд, барои тобиши эмотивӣ гирифтани ҷумла ва ё сохтори синтаксисӣ қолабҳои махсус хидмат кардаанд, ба монанди “*Isn’t it...*” – *оё ин...аст?*, “*Can’t you...*” – *оё шумо наметавонед...?*–, “*Didn’t you...*” – *магар шумо...?* ва ғайра.

Як ҷиҳати дигари таҳқиқи савол дар забони англисӣ қобили баррасӣ ва таваҷҷуҳ аст. Н.Б. Боева-Омелечко дар мақолаи илмӣ худ саволро ҳамчун “воситаи ифодаи эҳтиром ва беэҳтиромӣ дар забони муосири англисӣ” мавриди таҳқиқ қарор медиҳад [2]. Ба ақидаи муаллиф, шаклҳои саволии зерин ҳалим ва боэҳтиромтар садо медиҳанд: “*Would it be convenient to see the room? 2. Is it possible to call a taxi? 3. Is there any chance of borrowing your computer?*” [2, с. 86]. Воқеан, дар забони англисӣ воҳидҳои забонӣ ва сохтори махсуси ифодаи эҳтиром мавҷуданд, ки гурӯҳи ҷудогонаи онро сохтори саволӣ ташкил медиҳанд.

Яке аз ҷиҳатҳои ҷолиби корбурди воситаҳои ифодаи савол дар забони англисӣ ин қолабҳои пурсиши дубора ҳангоми муошират миёни иштирокчиёни суҳбат мебошад: “пурсиши такрорӣ-ҳайрат воситаи барҷастаи экспрессивии

ифодаи муносибати эмотсионалӣ ба гуфтори ҳамсухбат махсуб меёбад” [44]. Дар ин робита, кайд кардан бамаврид аст, ки таҳқиқоти марбут ба забони англисӣ фарогири чузъиёти бештари корбурди он дар вазъияту ҳолатҳои сершумор ва рангоранги нутқ мебошанд ва ба раванди омузишу муқоиса ва тарҷумаро аз ин забон мусоидат менамоянд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу баррасии сарчашмаҳои илмӣ марбут ба таҳқиқи роҳу воситаҳои савол ва ҷиҳатҳои мухталифи он маълум мегардад, ки масъалаи мазкур дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ васеътар ва серчанбатар баррасӣ шудааст.

Зербоби ҷаҳоруми боби якуми диссертатсия **“Ҷойгоҳи воҳидҳои забонӣ дар тарҷума”** номгузори шудааст ва дар он масъалаҳои назарияи тарҷумаи воҳидҳои забонӣ баррасӣ шудаанд.

Тарҷумонӣ яке аз фаъолиятҳои қадими инсонӣ ба шумор рафта, он аввал дар шакли шифохӣ, сипас дар шакли хаттӣ сурат гирифта, аввалин матнҳои тарҷумавӣ ҳуҷҷатҳои расмӣ-коргузорӣ, мактубҳои ҳасанай ва ғайраро ташкил медоданд. “Дар давраҳои минбаъда зарурати тарҷумаи китобҳои муқаддаси замон пеш меояд ва ниҳоят дар асрҳои миёна тарҷумаи матнҳои бадеӣ, алалхусус, назм рушд мекунад” [11, с. 3].

Яке аз масъалаҳои, ки дар солҳои 50-уми асри XX мавриди мубоҳисаи мутахассисони соҳа қарор дошт, ба забоншиносӣ ва ё адабиётшиносӣ тааллуқ доштани тарҷумашиносӣ буд.

Масъалаҳои назарияи забонии тарҷума дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии олимони Ғарб – Ч. Кэтфорд, Ю. Найда, Р. Якобсон ва ғайра; рус – Л.С. Бархударов, В.Г. Гак, Я.И. Ретскер, А.В. Фёдоров, А.Д. Швейтсер ва дигарон ва забоншиносони тоҷик – С. Айнӣ, Э. Муллоқандов, Ҳ.

Аҳрорӣ, М. Шакурӣ, Ф.М. Турсунов ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Ҳамин тариқ, мусаллам аст, ки аз забони А ба забони Б чиҳати маъноии воҳидҳои забон тарҷума мегарданд ва ё интиқол меёбанд, на маъноҳову сохторҳои грамматикӣ. Вале дар сурати нодуруст дарк гардидани маъноҳои грамматикӣ, муносибатҳои сарфиву нахвӣи воҳидҳои дастурӣ ва ғайра тарҷумаи комил ба даст намеояд, зеро ин ба дарки дурусти маъноӣ воҳидҳои забонӣ – вожаҳо, ибораҳо, ҷумлаҳо ва ғайра таъсир мерасонад. Бинобар ин, мушкилоти грамматикӣ тарҷума ҷой доранд ва масъалаҳои грамматикӣ тарҷума барои тарҷумон муҳим ва муассиранд.

Боби дуҷуми диссертатсия **“Таҳлили муқоисавӣ роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** номгузорӣ шудааст ва аз мулоҳизаҳои умумӣ ва 4 зербоб иборат аст.

Дар баҳши мулоҳизаҳои умумӣ омадааст, ки мафҳуми савол дар муоширати соҳибзабонон мавқеи хос дорад ва бидуни қорбаст шудани ин падидаи забонӣ муомила ва гуфтугӯӣ байни мардумро комил ҳисобидан мумкин нест.

Зербоби якуми боби дуҷум **“Воситаҳои луғавӣ-сарфӣи ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** номгузорӣ шуда, аз 2 зербанд иборат аст.

Дар зербанди якуми зербоби якуми боби дуҷум таҳти унвони **“Ҷонишинҳои саволӣ ҳамчун яке аз роҳҳои барҷастаи ифодаи савол дар забонҳои мавриди муқоиса”** нақши ҷонишинҳои саволӣ дар ифодаи савол мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар он, аз ҷумла, қайд мегардад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳои луғавӣи ифодаи савол ҷонишинҳои саволӣ махсуб меёбанд.

Дар забони англисӣ ҷонишинҳои саволи воҳидҳои луғавии зеринро дар бар мегиранд: *who, whom, whose, which, what, when, where, why, how* ва ғ.

Дар забони тоҷикӣ бошад, ба “сифати ҷонишинҳои саволи калимаҳои *кӣ?, чӣ?, киҳо?, чиҳо?, кадом?, чанд?, чаро?, кай?, чӣ гуна?* ва амсоли инҳо истеъмол мешаванд” [4, с. 164].

Дар забонҳои муқоисашаванда ҷонишини саволи “*чӣ?*” – “*what?*” нисбат ба ашёи бечон, мафҳумҳои маънӣ ва ҳайвонот қорбурд мешавад:

What do you have to eat? [42, с. 16].

What is a bone spur? [42, с. 86].

Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ ҷонишини саволи “*чӣ?*” маъмулан пеш аз хабар дар охири ҷумла меояд.:

Ҳанӯз аз оғози сафар ҳар замон фикр мекунам, ки маънои калимаи Норин чӣ бошад? [26, с. 104].

Хусусияти хоси ҷонишини саволи “*чӣ?*” қабул намудани бандаки хабарӣ мебошад.:

Охир ҳамин маблағ барои чист? [21, с. 32].

“Дар забони тоҷикӣ пурсишҷонишини “*кӣ?*” нисбат ба шахс қор фармуда шуда, дар баъзе маврид бандаки хабарӣ қабул мекунад” [4, с. 164].:

Шумо кистед, чаро худатонро ин қадар қор медоред? [32, с. 150].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ умумият дар маънои ҷонишинҳои саволи зоҳир меёбад. Сарфи назар аз умумиятҳо миёни ҷонишинҳои саволи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, хусусиятҳои хос низ мавҷуданд. Аз ҷумла, шакли ҷамъи ҷонишинҳои “*кӣ?*” – “*киҳо?*”, “*чӣ?*” – “*чиҳо?*” ва “*кадом?*” – “*кадомҳо?*” забони тоҷикиро аз забони англисӣ фарқ мекунонанд, яъне дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволи дорои категорияи шумора буда, дар онҳо шумораи танҳо ва ҷамъ ба ҳам муқобил гузошта мешаванд.

Ҳамин тавр, ҷонишинҳои саволӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ифода намудани савол нақши назаррас дошта, дар баробари хусусиятҳои умумӣ дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд.

Зербанди дуҷуми зербоби якуми боби дуҷуми диссертатсия таҳти унвони “**Ҳиссаҷаҳои саволӣ ва нақши онҳо дар ифодаи савол дар забонҳои мавриди назар**” ба таҳлили нақши ҳиссаҷаҳои саволӣ дар ифодаи саволи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Қайд мегардад, ки дар низоми ҳиссаҷаҳои нутқи забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳои саволӣ ҳамчун навъи алоҳидаи ҳиссаҷаҳо муқаррар шудаанд.

“Дар забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳои саволӣ на ба аъзон алоҳида, балки ба тамоми ҷумла алоқаманд буда, аз бобати ҷой ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: пешмавқеъ (оё, магар), пасмавқеъ (-мӣ), нисбатан озод (-а, -чӣ)” [4, с. 330].

Бояд гуфт, ки ҳиссаҷаи “**магар**” дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ на ҳамеша дар аввали ҷумла мавқеъ мегирад, дар баъзе мавридҳо дар охири ҷумла омадани ин ҳиссаҷа низ ба назар мерасад.:

Илоҷи воқеа қабл аз вуқӯъ кардан беҳтар нест магар? [26, с. 129].

Ҳамчунин, ҳиссаҷаи мазкур дар миёнаи ҷумла, яъне дар ҷумлаҳои пуркунандадор миёни мубтадою пуркунанда ва дар ҷумлаҳои ҳулласи дутаркиба байни мубтадо ва хабар меояд.:

– *Ман магар ба шумо даллагӣ мекунам?* – *гуфт ҷавони посбон оташинона* [23, с. 400].

Дар забони тоҷикӣ тавассути савол ифода намудани тааҷҷубу ҳайрат бо истифода аз ҳиссаи “**наход?**” низ имконпазир аст. Саволҳои аз ин ҳиссаҷа таркибёфта бештар вақт тааҷҷубу ҳайратро ифода менамоянд:

Наход надонӣ, ки Азроил барои чӣ ба пеши кас меояд? [26, с. 125].

Бар хилофи ҳиссаҷаҳои пешмавқеъ, ҳиссаҷаҳои пасмавқеъ ва озод бештар ба нутқи гуфтугӯӣ хос буда, дар асарҳои бадеӣ дар муколламҳои қаҳрамонони асар зиёд дучор мешаванд.

Ҳиссаҷаи *-а* дар охири ҷумла мавқеъ гирифта, маъноҳои гуногун, аз қабилӣ саволи соф, тасдиқи саволмез ва саволи тақлифмезро ифода мекунад.:

Дар вақти тамошо додани осӣё ман ба ту нишон дода будам-а?

– *Ҳа-ҳа!* [23, с. 28].

Дар мисоли мазкур ҳиссаҷаи *-а* барои ифодаи саволе қорбаст шудааст, ки тасдиқмез мебошад. Дар ин ҳолат ҷавоби савол бештар шакли тасдиқӣ дорад.

Дар забони англисӣ барои ифодаи намудани тақлиф ва ё маслиҳате, ки тобиши амрӣ дорад, саволҳои махсуси инқорӣ қорбурд мешавад. “Саволҳое, ки бо *“Why don’t you”* ва ё *“Why not”* сар мешаванд одатан ҳамчун ҳукм ё дастур (directives) истифода мешаванд. Онҳо маъмулан тақлиф, пешниҳод ва ё дастур мебошанд. *“Why don’t you”* маслиҳатро ифодаи намуда, интиқодмез талаффуз карда мешавад” [20, с. 821]:

Why don’t you drive down to Hurlingham with us? [37, с. 119].

Дар забони англисӣ барои тасдиқ ё инқор намудани маълумоти дар изҳороти гуянда баёнёфта ё муайян кардани воқеӣ будан ё набудани он саволҳои ҷудой (ҳамраӣ) қорбурд мешавад, ки дар забони тоҷикӣ роҳҳои ифодаи он гуногун мебошад.:

“You don’t hesitate to take a place at my side, do you?” [40, с. 330].

Ҳамин тавр, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳиссаҷаҳо яке аз воситаҳои сарфи баёни савол махсуб ёфта, дар нутқи бадеӣ ва гуфтугӯӣ зиёд истифода мешаванд.

Зербоби дуҷуми боби дуҷум тахти унвони **“Воситаҳои нахви ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** ба масъалаҳои нахви ифодаи савол бахшида шуда, дар он оид ба мавқеи оҳанги саволӣ сухан меравад.

“Оҳанги саволӣ, мисли дигар воситаҳои ифода, метавонад ба шунаванда маънои пурраи гуфташударо ба таври возеҳ расонад ва аксар вақт ҳамсӯхбатро водор созад, ки дар бораи моҳияти савол андеша кунад” [10, с. 101].

Агар дар забони тоҷикӣ ҳангоми талаффузи ҷумлаҳои саволӣ задаи асосӣ ба хабари ҷумла гузошта шавад, пас, дар забони англисӣ он дар калимаи охирини зададор гузошта мешавад:

Did you see anything alive? [39, с. 144].

Дар забони англисӣ феълҳои ёрирасон ва модалӣ, асосан, беада мебошанд, аммо дар саволҳои умумӣ, агар онҳо дар аввали ҷумла мавқеъ гирифта бошанд, пас зада қабул менамоянд:

Did you hear that? [39, с. 110].

Can you play on the piano? ‘*A little.*’ [40, с. 139].

Ҳамин тавр, воситаи нахви ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ оҳанги талаффуз махсуб меёбад. Дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ оҳанги талаффузи ҷумлаҳои саволӣ гуногун мебошад. Дар забони англисӣ бошад, оҳанги талаффуз ба навъи савол алоқаманд мебошад.

Дар зербоби сеюми боби дуҷуми диссертатсия тахти унвони **“Саволҳои риторикӣ дар забонҳои мавриди таҳқиқ”** вижагиҳои саволҳои риторикӣ дар ҳар ду забон баррасӣ мегарданд.

Саволҳои риторикӣ дар низомии ҷумлаҳои саволи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ҷиҳати дастурӣ, мантиқӣ ва услубӣ аҳамияти махсусро ишғол менамоянд. “Саволи риторикӣ ҳамчун изҳороте, ки аз ҷиҳати шакл саволӣ буда,

барои интиқоли паём хидмат мекунанд ва миёни ҷумлаҳои саволий-ҳикоягӣ ва саволий-амрӣ қарор дорад” [18, с. 5-6].

How could I have written five pages and not remembered? [37, с.160].

Саволи ғайриасли риторикӣ чунин навъи саволест, ки дар он гӯянда худ ба саволи худааш ҷавоб дода, бо ин васила, ба шунаванда меҳаҳад таъсири амиқ расонад:

Did he think that this word would help her? Perhaps he was right because she was certainly being tested [37, с. 128].

Дар забони тоҷикӣ низ саволҳои риторикӣ саволҳои рамзӣ, рӯпӯш буда, ҷавоб талаб намекунанд. Дар ин навъи ҷумлаҳо ҳуди гӯянда фикрро дар шакли савол тасдиқ ва ё инкор менамояд:

Пул-ку надоред, бе пул дар шаҳр чӣ гуна истода хонда мешавад? – гуфт боз бо ҳамон овози ғиряолуд [23, с. 22].

Ҳамин тариқ, дар саволҳои риторикӣ, гарчанде хабари ҷумла дар шакли тасдиқӣ ва ҳуди гуфтор дар шакли саволий ифода ёбад ҳам, изҳорот мазмунан инкорро ифода менамояд.

Дар зербоби ҷаҳоруми боби дуюми диссертатсия таҳти унвони **“Баррасии саволҳои эллиптикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** саволҳои эллиптикӣ ё худ ихтисоршуда дар ду забон баррасӣ мешаванд.

Ҷумлаи нопурра чунин навъи ҷумлае мебошад, ки дар он узв ва ё аъзои партофташуда дар асоси контекст ва вазъият муайян шуда, ба осонӣ барқарор мешавад.

“Ҷумлаи эллиптикӣ мазмунан мукамал буда, ба контекст вобастагӣ надорад, бо вучуди ин, дар он унсури муҳимми сохторӣ – хабари феъли мавҷуд нест” [9, с. 192].

Бояд гуфт, ки дар саволҳои эллиптикӣ ба ҷузъ хабар дигар аъзои ҷумла низ метавонанд ифода наёбанд.

“Муҳолиф гузоштани ҷумлаҳои нопурра ва ҷумлаҳои эллиптикӣ аз тарафи як қатор муҳаққиқон ҷонибдорӣ

нагардидааст. Онҳо чумлаҳои нопурра ва эллиптикӣ як навъи чумла муайян намудаанд” [7, с. 188].

Чумлаҳои эллиптикии ҷонишинӣ чунин навъи саволхое мебошанд, ки танҳо аз ҷонишинҳо таркиб ёфта, дар таркиби онҳо дигар аъзои чумла ба назар намерасанд:

What language? [39, с. 16].

What more natural? [39, с. 134].

Дар забони тоҷикӣ низ чунин саволҳо ба назар мерасанд:

Биринч ҳаридан ҳам даркор нест, – гуфт модарам.

– **Чаро?** – *гуфта пурсид падарам, – охир шир бе биринч хӯрок намешавад.*

– *Биринч ҳаст!*

– *Дар кучо?* – *падарам тааҷҷубкунон аз ҷойи хобаиш нимҳез шуд* [23, с. 21].

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, дар чумлаҳои саволи “Чаро?” ва “Дар кучо?” як қатор воҳидҳои луғавӣ, аз қабилӣ “биринч”, “ҳаридан”, “даркор” ва “нест” дар саволи якум ва мубтадои “биринч” ва феъли “аст” дар саволи дуум ифода наёфтаанд, ки онҳоро дар асоси контекст барқарор кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ навъҳои гуногуни саволҳои эллиптикӣ вучуд доранд, ки роҳҳои ифодаи онҳо гуногун буда, бо мақсадҳои мухталиф дар нутқ корбаст мешаванд.

Боби сеюми диссертатсия **“Вижагиҳои маъноӣ-функционалӣ ва тарҷумани воҳидҳои ифодакунандаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар мисоли матни бадеӣ бо ҷалби маводди забони русӣ”** номгузори шуда, аз ду зербоб ва шаш зербанд иборат аст.

Зербоби якуми боби мазкур таҳти унвони **“Вижагиҳои тарҷумани воҳидҳои забони ифодакунандаи савол аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бо ҷалби маводди забон русӣ”** аз се зербанд

иборат аст.

Дар зербанди якуми зербоби якуми боби сеюм бо номи **“Тарҷумаи ҷонишинҳои саволӣ”** вижагиҳои тарҷумаи ҷонишинҳои саволӣ аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Ҷонишинҳои саволии маъмулии забони тоҷикӣ ҷонишинҳои “чӣ?” ва “кӣ?” мебошанд, ки вижагиҳои тарҷумаи онҳоро ба забони англисӣ вобаста ба тобишҳои маъноии онҳо, чи дар алоҳидагӣ ва чи дар дохили ҷонишинҳои таркибӣ, бо чанд мисол нишон медиҳем.

Мавридҳое, ки ҷонишини “чӣ?” ба маънои предмет истифода шудааст:

1) *Ман танҳо худам ҳамин ҷӯйро баста диҳам, чӣ медиҳед?* [23, с. 63]. – *What will you give me if I dam this stream for you on my own?* [38, с. 83]. – *Я один запружу ручей. Что вы мне за это дадите?* [22, с. 45].

2) *Хайбар аз ту ранҷидааст, сабабаи чӣ бошад?* [23, с. 55]. – *you seem to have offended Khaibar: I wonder how?* [38, с. 75]. – *Хайбар за что-то сердит на тебя. Чем ты его обидела?* [22, с. 38].

Ҷунонки аз мисолҳо бармеояд, намунаҳои барҷастаи ба маънои ашё омадани ҷонишини саволии “чӣ?” ва бо роҳи истифодаи муодилҳои луғавӣ-дастурии он дар забонҳои англисӣ ва русӣ сурат гирифтани тарҷумаро мушоҳида мекунем: “what?”, “что?”.

Ҳамин тариқ, ҷонишинҳои саволии чӣ? ва кӣ? вижагиҳои сохторию маъноии гуногун дошта, дар аксари маврид тарҷумаи онҳо бо таваҷҷуҳ ба ин хосияти ҷонишинҳо сурат гирифтааст, ки дар натиҷа тарҷума мукамал гаштааст. Камолоти тарҷумаро усулҳои тарҷума, ба монанди истифодаи муодилҳои луғавӣ-дастурӣ ва муодилҳои тарҷумавӣ фароҳам овардаанд.

Дар зербанди дуюми зербоби якуми боби сеюми диссертатсия таҳти унвони **“Тарҷумаи ҳиссачаҳои**

саволӣ” вижагиҳои тарҷумай ҳиссаҷаҳои саволӣ аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ таҳлил мегарданд.

Ҳарчанд баъзе аз намудҳои ҳиссаҷаҳои саволӣ “тарҷуманопазиранд”, вале маънои ифоданамудаи онҳо дар ҳар сурат бояд интиқол дода шавад ва дар аксари маврид чунин ҳам мешавад. Аз ин лиҳоз, ҳодисаҳои тарҷумавии пешомада дар мавриди интиқоли ҳиссаҷаҳои “мӣ” ва “дия” ҷолибанд, чунончи:

Тӯй намекардед, намешуд – мӣ? [23, с. 22]. – *Couldn't we have done without a circumcision feast?* [38, с. 45]. – *Нельзя, что ли, было обойтись без пира?* [22, с. 13].

Дар ҷумлаи болозикр ҳиссаҷаи “мӣ” ва дар ҷумлаи дуюм ҳиссаҷаи “-дия” ба матни тарҷума нагузаштаанд. Гуфтан мумкин аст, ки ин ҳодиса табиӣ аст, зеро дар ҷумлаҳои асл бо ҳазф кардани ин ҳиссаҷаҳо маънои ҷумла саҳт осеб намебинад ва саволро ба тариқи оҳанг ва аломати савол ифода намуд.

Ҳамин тариқ, бо вучуди он ки баъзе намуд ва унсурҳои ҳиссаҷаҳои саволии забони тоҷикӣ зоҳиран ба матни тарҷума намегузаранд, онҳо тарҷумонро водор месозанд, ки роҳҳои дигари ифодаи саволро дар тарҷума ҷӯё бошанд.

Зербанди сеюми зербоби якуми боби сеюми диссертатсия таҳти унвони **“Тарҷумай ҷумлаҳои саволӣ ва ифодаи савол бо интонатсия”** вижагиҳои тарҷумай ҷумлаҳои саволӣ ва ифодаи савол бо оҳанги гуфтор аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ таҳлил мегарданд.

Яке аз воситаҳои ташаккули ҷумлаҳои саволӣ дар забон тоҷикӣ интонатсия ё худ оҳанги гуфтор ба шумор меравад. Масалан:

1) *Пас, қарзро бефоида бардоштед?* [23, с. 19]. – *Do you mean the loans you took were interest – free?* [38, с. 42]. – *И все, все одалживали вам без процентов?* [22, с. 11].

2) *Ту ба падару модарат савгой намебарӣ?* [23, с.

29]. – *Why don't you take a present for your mother and father?* [38, с. 51]. – *Ты отцу с матерью понесешь чтонибудь отсюда?* [22, с. 18].

Тахлили мисолҳои тарҷума нишон медиҳад, ки аксари кулли ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бо ҷумлаҳои тарҷума шудаанд, ки дар онҳо воситаи дастурии ифодаи савол аёнан дар шакли таркибҳои “do you mean...”, “why don't you take...”, “have you ever eaten...”, “did you think up...”, “have you sent...” ба мушоҳида мерасад, ки хосси таркибёбии ҷумлаҳои саволии забон англисӣ мебошад. Дар аксари кулли тарҷумаҳои забони русӣ ҷумлаҳои саволӣ шакли интонатсионӣ гирифтаанд. Аз ин бармеояд, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ таркиб ёфтани ҷумлаи саволӣ бо интонатсия маъмул аст, дар ҳоле ки дар забони англисӣ кammaҳмул аст.

Ҷумлаҳои саволӣ ба забони англисӣ дар 11 ҳолат бо воситаҳои дастурӣ ва танҳо дар ду ҳолат ба воситаи интонатсия тарҷума шудаанд. Ба забони русӣ дар аксари кулли ҳолатҳо ҷумлаҳои саволӣ бо интонатсия (11 ҳолат) ва танҳо дар ду ҳолат бо истифода аз ҳиссаҳои “ли” тарҷума шудаанд.

Зербоби дуҷуми боби сеюм **“Вижагиҳои тарҷумаи воҳидҳои забонии ифодакунандаи савол аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ”** номгузорӣ шуда, аз се зербанд иборат аст.

Дар зербанди якуми зербоби дуҷуми боби сеюми диссертатсия таҳти унвони **“Тарҷумаи ҷонишинҳои саволӣ”** вижагиҳои тарҷумаи ҷонишинҳои саволӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Яке аз ҷонишинҳои саволии сермаҳмул ва сермаъно дар забони англисӣ ҷонишини “what?” ба шумор меравад: аз шумораи умумии 207 мавриди истифодаи ҷонишинҳои мавриди таҳлили мо 100 адад танҳо ба ҳамин ҷонишин

рост меояд. Аз рӯйи натиҷаҳои таҳлил маълум мегардад, ки ин ҳолат аз ҳисоби тобишҳои маъноии гуногун доштани ин вожа ба вучуд омадааст.

Талаб гардидани ҷавоб барои муайян намудани ашё, объект дар умум яке аз тобишҳои маъноии аслии ин ҷонишин 32 ҳолат аз 100, 32% мебошад, чунончи:

1) *What could it be?* [41, с. 54]. – *Он чӣ шуданаиш мумкин?* [24, с. 25].

2) *What could it be?* [41, с. 89]. – *Он чӣ буданаиш мумкин?* [24, с. 38].

3) *And what did you learn from him?* [41, с. 90]. – *Аз вай чӣ фаҳмидед?* [24, с. 39].

Тавре ки аз мисолҳо бармеояд, дар шакли аслии вожаи “what?” ба ашё дар умум ишора мекунад, ки то расидани ҷавоб мафҳум васеъ ва умумӣ аст, яъне ҳама чӣ метавонад бошад. Ин маънои умумии ҷонишини саволии забони англисиро дар забони тоҷикӣ ҷонишини саволии “чӣ?” бевосита ифода кардааст, ки тарҷумаро саҳеҳ ва мувофиқ гардонидаст.

Ҳамин тариқ, аз шумораи умумии мисолҳои мо вобаста ба тобишҳои маъноии ҷонишини саволии “what?” (100 адад), 32 адад маънои ашё, объект дар умум, 20 адад чигунагӣ ва аломати ашё ва амал, 16 адад натиҷа ва дурнамои амал, 6 адад сабабу мақсад, 2 адад микдору дараҷа ва замон 1 адад ва, ҳамчунин, 17 идиомаву таркибу ибораҳои маҷозӣ ва устувор дарёфт карда шуд.

Дар зербанди дуҷуми зербоби дуҷуми боби сеюми диссертатсия таҳти унвони **“Тарҷумаи ҷумлаҳои саволии бо интонатсия ифодаёфта”** вижагиҳои тарҷумаи ҷумлаҳои саволии бо интонатсия ифодаёфта аз забони англисӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди баррасӣ карор гирифтаанд.

Ҷумла ҳамчун воҳиди нахвӣ дар забонҳои мавриди таҳқиқ яке аз воситаҳои барҷастаи ифодаи савол хидмат

мекунад.

Забони англисӣ аз ин роҳи ифодаи савол бархӯрдор аст ва ба таври фаровон истифода мегардад. Яке аз гурӯҳҳои сершумори мисолҳои моро аз нигоҳи тарҷума ҷумлаҳои ташкил додаанд, ки дар забонҳои мавриди таҳлил мутобиқати комил доранд, яъне сохтор, мазмун ва шакли саволи ҷумлаҳои нигоҳ дошта шудаанд:

1) *“No legal papers or certificates?”* [41, с. 11]. – *Ягон ҳел ҳуҷҷат ё шаҳодатнома нест?* [24, с. 60].

2) *“I am to be neutral?”* [41, с. 19]. – *Ман бояд бетараф бошам?* [24, с. 67].

Бо ҳамин тартиб дар диссертатсия ҳолатҳои дигари тарҷумаи ин навъи воҳидҳои забон баррасӣ шудаанд.

Ҳамин тариқ, тасвири омории татбиқи усулҳои тарҷума дар интиқоли ҷумлаҳои саволи бо интонатсия ифодаёфтаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ чунин аст: аз шумораи умумии 52 ҳолат дар 21 ҳолат (40%) мутобиқати комил мушоҳида гардида, дар 16 ҳолат истифодаи ҷонишин ва ҳиссаҷаҳои саволӣ (31%) ва дар 15 ҳолат (29%) татбиқи трансформатсия ё худ таҳвилоти луғавӣ, сарфӣ ва наҳвӣ, ки тарҷумаи маъноӣ, наздикмаъно ва тасвирӣ, ва ё, ба истилоҳ, муодилҳои тарҷумавӣ, унвон кардем, татбиқ шудаанд.

Дар зербанди сеюми зербоби дуюми боби сеюми диссертатсия таҳти унвони **“Тарҷумаи ҷумлаҳои саволи бо воситаи дастурӣ ифодаёфта”** вижагиҳои тарҷумаи ҷумлаҳои саволи бо роҳҳои дастурӣ ифодаёфта аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Яке аз роҳҳои маъмултарине, ки нисбат ба ин сохтори хоси забони англисӣ дар забони тоҷикӣ татбиқ шудааст, ифодаи савол бо интонатсия мебошад, ки аз шумораи умумии 67 ҳолат 31 ҳолатро ташкил намудааст (46%):

Дар ин гурӯҳ ҳолатҳое ба мушоҳида расиданд, ки ҷумлаи сода ба таври таҳтуллафзӣ тарҷума шудааст:

1) *“Is the poor gentleman much hurt? [41, с. 22]. – Ҷентльмени бечора сахт маҷруҳ шудааст? [24, с. 70].*

2) *Are you a married man, Mr. Wilson? [41, с. 37]. – Мистер Уилсон, шумо зан доред? [24, с. 11].*

3) *Have you a family? [41, с. 37]. – Оила доред? [24, с. 11].*

Дар рафти таҳлил мавридҳое дарёфт гардиданд, ки тарҷумаи ҷумлаҳо аз тарҷумаи таҳтуллафзӣ дур рафта, онҳо аз ҷиҳати сохтор ва маъно таҳти трансформатсияҳои гуногун қарор гирифтаанд:

1) *Will you be ready tomorrow? [41, с. 38]. – Фардо ба қор шӯруъ карда метавонед? [24, с. 12].*

2) *Was he the only applicant? [41, с. 42]. – Ба эълони шумо фақат вай танҳо омад? [24, с. 15].*

3) *And has your business been attended to in your absence? [41, с. 42]. – Вақти дар хона набуданатон коратонро дуруст анҷом медод? [24, с. 15].*

Ҳангоми таҳлили тарҷумаи ҷумлаҳо бо ҷалби забони русӣ низ ҳолатҳои ҷолиби татбиқи трансформатсияҳоро мушоҳида кардан мумкин аст, чунончи:

1) *But are you strong enough now for a truly big fish? [42, с. 14] – А сил у тебя хватит, если попадётся очень большая рыба? [34, с. 6]. – Агар ҳоло аз он моҳиҳои калон бигирӣ, зӯрат мерасдад? [36, с. 15].*

2) *Has he done this for us more than once? [42, с. 20]. – Ведь он помогает нам не первый раз? [34, с. 9]. – Ин якум бор нест, ки ба мо чунин некӣ мекунад? [36, с. 21].*

Дар ҷумлаҳо дар ҳар ду забони тарҷума шабехсозии нахвӣ ҳамчун усули трансформатсионӣ татбиқ шудааст.

Дар диссертатсия вижагиҳои дигари тарҷумаи ин гурӯҳи воҳидҳои аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мавриди таҳлили муфассал ва натиҷагирӣ қарор дода

шудаанд.

Ҳамин тариқ, барои ифодаи ҷумлаҳои саволии англисӣ, ки ба воситаи дастурӣ ифода ёфтаанд ва хосси ин забон мебошанд, дар забон тоҷикӣ имконоти васеъ ва мувофиқ мавҷуданд, ки тарҷумаи саҳеҳ ва муносиби ҷумлаҳои саволиро ба ҷо меоваранд. Дар натиҷаи таҳлили тарҷумаи тоҷикии 67 ҷумлаи саволии англисии бо ин роҳ ифодаёфта маълум гардид, ки дар 31 ҳолат (46%) ин навъи ҷумлаи саволӣ ба забони тоҷикӣ танҳо бо ҷумлаҳои саволии интонатсионӣ, дар 25 ҳолат (37%) бо истифода аз ҳиссаҷаҳои саволӣ, дар 7 ҳолат (10%) бо тақлиди риояи тартиби муайяни ҷузъҳои ҷумла ва истифодаи вожаҳои махсус ва 3 ҳолат (4%) бо истифода аз ҷонишинҳои саволӣ, асосан, ҷонишини саволии “чӣ?” тарҷума шудаанд. Маълум мешавад, ки дар забони тоҷикӣ ҷумлаи саволии интонатсионӣ ва истифодаи ҳиссаҷаҳои саволӣ аз ин лиҳоз пурмахсултар будаанд.

ХУЛОСА

Таҳқиқи муқоисавии роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи тарҷума нишон медиҳад, ки савол ҳамчун яке аз шаклҳои муҳимми муошират дар ҳар ду забон дорои хусусиятҳои хоси сохторӣ, маъноӣ ва услубӣ мебошад. Гарчанде ҳадафи умумии ҷумлаҳои саволӣ дар ҳар ду забон ба даст овардани маълумот, равшан намудани номуайяни ё водор сохтани ҳамсухбат ба посух додан бошад ҳам, роҳҳои воситаҳои дастуриро луғавии ифодаи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яксон нестанд.

Интихоби воситаи ифодаи савол ба низоми дастурӣ ва имкониятҳои луғавии ҳар як забон, инчунин, ба мақсади баён ва хусусиятҳои фарҳангии соҳибзабонон вобаста мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума бояд на шакли зоҳирии савол, балки, пеш аз ҳама маъно, мақсад ва вазифаи он дар нутқ ба забони тарҷума дуруст интиқол дода шавад.

Тарҷумаи ҷумлаҳои саволӣ аз тарҷумон на танҳо дониши амиқи забони асл ва забони тарҷумаро талаб мекунад, балки дар ин раванд, тарҷумонро зарур аст, ки бо вижагиҳои сохторӣ, маъноӣ ва услубии ҷумлаҳои саволиро низ ҳамаҷониба ошно бошад. Тарҷумон ҳангоми тарҷумаи ҷумлаҳои саволӣ бояд на ба нигоҳдории шакли зоҳирии ҷумла, балки ба мақсад ва мазмуни дар он ифодашуда тавачҷуҳ намуда, бо дарназардошти ин вижагиҳо онро ба забони тарҷума ба таври саҳеҳ ва муносиб интиқол диҳад. Аз ин рӯ, интихоби воситаи мувофиқи ифодаи савол дар раванди тарҷума яке аз шартҳои асосии дақиқӣ, саҳеҳӣ ва мутобиқати тарҷума ба мазмуни матни асли ба шумор меравад.

Ҳамина тавр, аз таҳлилу баррасии мавзуи кори диссертатсионии мазкур хулосаҳои зерин рӯйи кор омаданд:

1. Масъалаҳои марбут ба роҳу воситаҳои ифодаи савол дар солҳои охир мавриди баррасии олимони соҳа қарор доранд ва ҷиҳатҳои гуногуни он аз нигоҳи таърифи савол, мантиқ, раваншиносӣ, ҷумлаҳои саволӣ ва вижагиҳои сохтори онҳо, овошиносӣ, маъношиносӣ, равонию забонӣ, услубӣ, функционалӣ, коммуникативӣ, прагматикӣ ва ғайраҳо дар мадди назар онҳо буда, аз дараҷаи назарраси омузиши мавзӯи шаҳодат медиҳад [1-М].

2. Савол, тарзи саволгузорӣ, шаклҳои он ва, умуман, савол ҳамчун падидаи ҷамъиятӣ, яке аз ҷузъҳои муҳимми муоширати инсонӣ маҳсуб меёбад ва хосси аксари забонҳои ҷаҳон аст. Ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози хусусиятҳои миллии соҳибзабонон ва тарзи истифодаи забон аз ҷониби онҳо вижагиҳои забонӣ, нутқӣ ва прагматикӣ худро дорад [1-М; 6-М].

3. Воситаи аз ҳама барҷастатарини ифодаи савол дар забони тоҷикӣ ҷумлаи саволӣ мебошад ва бо ду роҳи аслии сохта мешаванд: 1) ба воситаи оҳанги талаффуз бидуни истифода аз воҳидҳои забони ғедаҳои ифодакунандаи савол (Анвар дар хона аст?) ва 2) бо ёрии вожаҳои ғедаҳои ифодакунандаи саволӣ дар таркиби ҷумлаи саволӣ: а) ба воситаи зарф ва ҷонишинҳои саволи **кӣ?**, **чӣ?**, **кадом?**, **кай?** ва ғайра (Ту бо кӣ гап зада истодаӣ? ва б) ба воситаи ҳиссаҳои тобишдиҳандаи **магар**, **наход**, **-мӣ** ва ғайра (Магар каси дигар ёфт нашуд?) [3-М].

4. Яке аз вижагиҳои қорбурди воситаҳои забони ифодакунандаи савол дар забони англисӣ ин васеътар будани доираи истифодаи он мебошад, ки дар радиои жанру услубҳои маъмул, ба монанди адабиёти бадеӣ, публицистикӣ ва ғайра дар воситаҳои мушоирати даврони муосир аз қабилҳои воситаҳои захира ва интиқоли иттилоот, алалхусус, ташреҳҳои интернетӣ, маводди таҳлилии

иттилоотӣ, матнҳои кучаки таблиғотӣ ва ғайра қорбаст мешаванд [4-М].

5. Роҳу воситаҳои ифодаи савол дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ васеъ ва серчанба баррасӣ шудаанд. Воҳидҳои забонӣ дар шакли савол дар забони англисӣ танҳо барои ифодаи савол қорбаст нашуда, балки барои ифодаи тобишҳои маъноии зиёд ва вазифаҳои функционалӣ, услубӣ ва прагматикии фаровон истифода мешаванд [4-М].

6. Мушкилоти грамматикӣ ё худ дастурии тарҷума яке аз масъалаҳои муҳими забонӣ махсуб меёбанд. Ин масъала далелҳои назариявӣ дорад ва мавриди омузиши махсуси тарҷумашиносон қарор гирифтааст, зеро собит ғаштааст, ки барои дуруст фаҳмидан ва пешниҳод намудани тарҷумайи саҳеҳ сараввал дарк ва барои худ равшан сохтани сохтори наҳвии воҳиди забон, ки аз воҳидҳои луғавию наҳвӣ таркиб меёбад, ва дар ин асос мушаххас намудани маънои умумии ҷумла нақши калидӣ дорад. Бинобар ин, тарҷумайи воҳидҳои сарфиву наҳвӣ вижагиҳои худро доранд ва донишмандони онҳо аз ҷониби тарҷумон ба тарҷумайи босифат мусоидат менамояд [2-М].

8. Маълум гардид, ки аксари воҳидҳои забонии марбут ба ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба воҳидҳои грамматикӣ – сарфу наҳв, рост меоянд. Бинобар ин, баррасии тарҷумайи онҳо вобаста ба тарҷумайи воҳидҳои мушаххаси луғавию дастурӣ – ҷонишин ва зарфҳои саволӣ, тарҷумайи ҳиссаҳои саволӣ, тарҷумайи ҷумлаҳои саволӣ дар умум вобаста ба тарҷумайи ҷумла ва ғайра ба мақсад мувофиқ аст [3-М].

9. Ба ҷонишинҳои саволии забони тоҷикӣ мавҷудияти шумораи танҳо ва ҷамъ ҳос мебошад. Илова гардидани бандакҷонишинҳо ва бандакҳои хабари ҳоси забони тоҷикӣ мебошад. Дар забони англисӣ як қатор феълҳои

ёридиханда ҳангоми ихтисор гардидан ба ҷонишини саволӣ тавассути апостроф (') илова мегарданд [1-M].

10. Як қатор ҷонишинҳои саволии забони англисӣ ҳамчун пайвандак дар пайваст намудани сарҷумла ва ҷумлаи пайрав низ истеъмоли мегарданд, ки дар забони тоҷикӣ ин падида тамоман ба назар намерасад. Миёни ҷонишинҳои саволии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати маъно мутобиқат мушоҳида гардида, аз рӯи сохт бештари онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд [4-M].

11. Мавқеи ҷонишинҳои саволӣ дар забони англисӣ устувор буда, дар забони тоҷикӣ ҷойи онҳо дар ҷумла озодтар мебошад. Дар сурати муайян намудани пуркунандаи ҷумла як қатор ҷонишинҳои саволии забони тоҷикӣ, одатан, пасванди “-ро” ва ё пешояндҳо қабул менамояд. Дар забони англисӣ танҳо ҷонишини “*who*” ҳангоми ба вазифаи пуркунанда омадан тағйири шакл “*whom*” менамояд [3-M].

12. Дар забони тоҷикӣ пешоянде, ки бо ҷонишини саволӣ қорбаст мешавад, маъмулан, пеш аз он мавқеъ мегирад, аммо дар забони англисӣ ҷойи пешоянд дар бештари мавридҳо баъди феъл ва ё пуркунанда муқаррар гардидааст. Дар забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳо низ дар ифодаи савол мақоми ҳосаеро ишғол менамоянд ва ҳиссаҷаҳои саволӣ ҳамчун навъи алоҳидаи ҳиссаҷаҳо муайян шудааст [5-M].

13. Дар забони англисӣ ҳиссаҷаҳо дар ифодаи савол, маъмулан, ба назар намерасанд. Барои ифодаи таъҷҷубу ҳайрат ва тасдиқ ё инкор намудани маълумоти мавҷуда дар забони англисӣ навъҳои гуногуни савол қорбурд мешаванд. Дар забони англисӣ дар раванди таҳқиқ қорбасти нидо ҳамчун воситаи баёни савол ба назар расид, ки, асосан, дар нутқи гутфугӯй истифода мешавад [5-M].

14. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ саволҳои риторикӣ шаклан ба савол монанд бошанд ҳам, аз

шунавада ҷавоб талаб намекунанд. Онҳо дар нутқ бо мақсади баёни ҳиссиёту эҳсосот корбурд мешаванд. Саволҳои эллиптикӣ дар ҳар ду забонҳои мавриди назар мушоҳида мешаванд. Онҳо чунин нави саволе мебошанд, ки дар онҳо як ё якчанд аъзои ҷумла ихтисор шудаанд. Дар баробари умумияти миёни забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар корбурди саволҳои эллиптикӣ вижагиҳои хос низ ба назар мерасанд [7-М].

15. Вижагиҳои тарҷумай ҷонишинҳои саволии забони англисӣ дар он аст, ки вобаста ба тарзи корбурд, таркибҳои созмонёфта ва махсусиятҳои вазъи гуфтор ва контекст он бо истифодаи муодилҳои луғавӣ-маъноӣ, муодилҳои тарҷумавӣ ва дар мавриди ибора ва таркибҳои устувор бо татбиқи тарҷумай тасвирӣ ва ё шарҳи маънӣ сурат гирифтааст [2-М].

16. Тасвири омории татбиқи усулҳои тарҷума дар интиқоли ҷумлаҳои саволии бо интонатсия ифодаёфтаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ чунин аст: Аз шумораи умумии 52 ҳолат дар 21 ҳолат (40%) мутобиқати комил мушоҳида гардида, дар 16 ҳолат истифодаи ҷонишин ва ҳиссачаҳои саволӣ (31%) ва дар 15 ҳолат (29%) татбиқи трансформатсия ё худ таҳвилоти луғавӣ, сарфӣ ва наҳвӣ, ки тарҷумай маъноӣ, наздикмаъно ва тасвирӣ ва ё ба истилоҳ, муодилҳои тарҷумавӣ, уонвон кардем, татбиқ шудаанд [2-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАИ ТАҲҚИҚ

Вобаста ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ ва зарурату аҳамиятнокии мавзӯи он дар шароити кунунии робитаҳои байналмилалӣ тавсеаёфтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили муқоисавӣ роҳу воситаҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ анҷом дода шуд, ки ба масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва тарҷумашиносии

тоҷикӣ равшанӣ меандозад. Бо дарназардошти натиҷа ва дастовардҳои диссертатсияи мазкур тавсияҳои зеринро барои истифодаи амалии онҳо метавон ба тариқи зайл пешниҳод кард:

1. Натиҷаҳои таҳқиқи масъалаҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар раванди омузиши забонҳои мазкур ҳам аз ҷониби соҳибзабонон ва ҳам аз ҷониби забонмӯзони хориҷӣ муфид хоҳанд буд.

2. Нукта ва маводди назариявӣ ва амалии таҳқиқи мазкурро метавон дар таҳияи маводди тадрисӣ аз назария ва амалии тарҷума мавриди истифода қарор дод, ки ба такмили тайёр намудани тарҷумонҳо ва мутахассисони соҳа, ки бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сарукордоранд, мусоидат хоҳанд кард.

3. Мавод ва натиҷаҳои таҳқиқро дар таҳияи маводди тадрисӣ, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимию методӣ метавон фаровон истифода кард.

4. Пажуҳиши минбаъдаи мавзӯ метавонад бо баррасии муфассали ҷанбаҳои фарҳангӣ, когнитивӣ ва прагматикӣ сурат гирад, ки аз ҷанбаҳои муҳимми таҳқиқоти мавзӯ мебошанд.

5. Баррасии ҷанбаҳои нави мавзӯро дар матнҳои дорои услубҳои мухталиф ва дискурсиҳои гуногун, аз ҷумла дискурси сиёсӣ, илмӣ, иқтисодӣ ва ғайра, ҳамчунин, шабакаҳои интернетӣ ва захираҳои электронӣ дидан мумкин аст.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ

эътирофшудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Ҳакимова, З.А. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба паҷуҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ / З.А. Ҳакимова // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. – Кӯлоб, 2024. – №3 (36). – С. 280-287.

[2-М]. Ҳакимова, З.А. Ҷойгоҳи воҳидҳои забонӣ дар тарҷума / З.А. Ҳакимова, Ф.М. Турсунов // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих. – Душанбе, 2024. – №4 (56). – С. 153-159.

[3-М]. Ҳакимова, З.А. Воситаҳои наҳвии ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / З.А. Ҳакимова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2025. – №4 (177). – С. 124-132.

[4-М]. Ҳакимова, З.А. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба паҷуҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони англисӣ / З.А. Ҳакимова // “Фурӯғи илм”. Маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ. – Душанбе, 2025. – №3 (07). – С. 320-326.

[5-М]. Ҳакимова, З.А. Ҳиссаҷаҳои саволӣ ва нидо ва нақши онҳо дар ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / З.А. Ҳакимова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих. – Душанбе, 2025. – №4 (60). – С. 228-234.

II. Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаҳои дигар:

[6-М]. Ҳакимова, З.А. Мавқеи савол дар забоншиносии муқоисавӣ / З.А. Ҳакимова // Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир”. – Кӯлоб, 2024. – С. 97-100.

[7-М]. Ҳакимова, З.А. Саволҳои риторикӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.А. Ҳакимова // Маҷмӯи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Масъалаҳои муқоимӣ забоншиносии муқоимӣ, тарҷумашиносӣ ва муоширати байнифарҳангӣ дар замони муосир”. – Кӯлоб, 2025. – С. 94-97.

**КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХА РУДАКИ**

На правах рукописи

УКД: 809.155.0+802.0:82.035 (81.2 Точ+81.2 Анг: 81)

X-27

**ХАКИМОВА ЗАРИНА АБДУАЛИМОВНА
СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СПОСОБОВ
ВЫРАЖЕНИЯ ВОПРОСА В ТАДЖИКСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ В ПЕРЕВОДЧЕСКОМ
АСПЕКТЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата
филологических наук по специальности

6.2.14. Типологическая и контрастивная лингвистика

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертация выполнена на кафедре иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки

**Научный
руководитель:**

Турсунов Фаёджон Мелибоевич – доктор филологических наук, профессор кафедры сопоставительного языкознания и переводоведения Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде

**Официальные
оппоненты:**

Хусейнова Гулпари Аджикулоевна – доктор филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фазилова Шахноза Камилджоновна – кандидат филологических наук, доцент кафедры лингвистики Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе

**Ведущая
организация:**

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Защита диссертации состоится 12-го декабря 2026 года, в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-117 при Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзаде (734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, зал учёного совета, email: havas3001@mail.ru; тел.: (+992) 882891717)

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде и на сайте www.dbz.tj

Автореферат разослан «____» _____ 2026 года

**Учёный секретарь
диссертационного совета,
доктор филологических наук,
доцент**

Сохибназарзода Х.Т.

ВВЕДЕНИЕ

Диссертация посвящена сопоставительному анализу способов выражения вопроса в таджикском и английском языках в переводческом аспекте.

Актуальность темы исследования. Безусловно, вопрос является важной составляющей профессионального и непрофессионального общения носителей языка. Формы выражения вопроса считаются фундаментальным элементом любой языковой системы. Одним из преимуществ вопроса как коммуникативного инструмента является его непосредственная связь с обменом идеями и информацией между участниками беседы.

В настоящее время существует множество сфер и аспектов человеческой деятельности и жизни, где использование вопросов необходимо, поскольку вопрос представляет собой комплексное понятие и неотъемлемый элемент человеческого общения. Таким образом, невозможно представить язык без форм, средств и структур, служащих для выражения вопросов.

Исследование этого языкового феномена в сопоставительном и переводческом аспектах между разными языками, особенно таджикским и английским языками, имеет теоретическое и практическое значение.

Ныне исследования в области двуязычия и многоязычия в рамках таджикского языкознания и переводоведения становятся все более актуальными, охватывая различные аспекты сопоставительного изучения таджикского языка, что отвечает требованиям времени. Важным направлением таджикского языкознания являются сопоставительные исследования с участием других языков; в этом контексте особое место занимает научное изучение способов и средств выражения вопроса в таджикском и английском языках. Таджикский и английский языки относятся к двум различным группам индоевропейской

языковой семьи: таджикский – к иранской группе, а английский – к германской. Этот факт позволяет выявить общие черты и отличительные особенности языков с точки зрения способов выражения и формирования вопросительных конструкций. Именно эти языковые характеристики способствуют глубокому пониманию обеих языковых систем и культурного контекста их носителей.

Актуальность данной темы исследования обусловлена тем, что на сегодняшний день не существует специализированных работ или монографий, посвящённых сопоставительному анализу языковых средств выражения вопроса в таджикском и английском языках. Существующие сопоставительные исследования в основном затрагивают лексические и грамматические аспекты, тогда как сами средства выражения вопроса в языке оставались вне поля зрения специалистов в данной области. Исследование данной проблемы открывает возможность внести новый вклад в лингвистику и межкультурные исследования. Ещё одним важным аспектом работы является то, что в ней впервые в таджикском переводе представлен обстоятельный анализ вопросов качества перевода языковых единиц и конструкций, выражающих вопрос в контексте рассматриваемых языков.

В данной работе впервые рассматриваются языковые средства выражения вопроса в процессе межкультурной коммуникации; в условиях глобализации и расширения взаимодействия между носителями разных языков особое значение приобретает понимание того, как вопросы формируются и используются в различных языках, в частности, в таджикском и английском.

Следует подчеркнуть, что данное исследование имеет большое практическое значение как для

преподавателей таджикского языка для англоговорящих, так и для английского языка для носителей таджикского языка, а также для всех, кто интересуется изучением этих двух языков. Глубокое понимание способов выражения, языковых структур и других особенностей этих языков будет способствовать процессам изучения языка, перевода и анализа текстов.

Таким образом, рассматриваемая тема не только актуальна и важна, но и закладывает прочную основу для дальнейших исследований в области лингвистики, переводоведения и межкультурной коммуникации.

Степень изученности темы исследования. Исследованию общих проблем, связанных с вопросом, посвящены научно-исследовательские работы зарубежных и отечественных учёных, таких как И.В. Арнольд, В.Н. Ярцева, Л.В. Щерба, И.Б. Мошеев, М.Б. Шахובה, М.Т. Джабборов, П. Джамшедов, А. Мамадзаров, М.Б. Нагзибекова, Н.М. Азимова, Ф.М. Турсунов и др.

Также можно упомянуть авторов, которые обращали внимание на изучение специфических особенностей вопроса в языке в различных его аспектах, например: логика – Ф.С. Лимантов; психология – А.И. Соколов; русская и зарубежная лингвистика – П. Рестан, Л. Тенер, Я. Фирбас; структурные особенности – Г.Е. Крейдлин; фонетика – С.В. Кодзасов; семасиология – С.В. Андреева, А.Н. Баранов, Л.Ф. Бердник, О.Г. Почепсов; психолингвистика – О.Д. Белетская, В.Ф. Берков, Н.И. Жинкин, А.В. Логинов; стилистика – И.Б. Британ, Г.Г. Мухаметова; коммуникация – Г.В. Валимова, В.Е. Шевякова; прагматика – В.И. Лагутин; определения вопроса – Н.И. Жинкин и др.

В частности, И.Б. Британ в своей диссертации [3] исследует характеристики вопросительных предложений в авторской речи. Автор анализирует структурно-

семантические особенности и функции вопросительных предложений в произведениях немецких писателей, определив их роль в формировании содержания, а также в передаче авторского замысла и целей. Кроме того, в работе сопоставляется употребление вопросительных предложений в оригинальных текстах и их переводах, при этом рассматривались вопросы сохранения и воссоздания грамматических и семантических нюансов данных конструкций в языке перевода. Особое внимание уделяется коммуникативным и стилистическим функциям вопросительных предложений в авторской речи; при этом выделяются различные способы их использования для передачи дополнительных смыслов, воздействия на читателя и формирования художественного своеобразия текста.

В своей диссертации [1] исследователь С.А. Белоколоцкая проводит комплексное изучение риторического вопроса в английском языке, выявив семантические, структурные и грамматические характеристики данного типа вопросов. Ее исследование показывает, что значение и коммуникативная функция риторического вопроса зависят как от структуры самого предложения, так и от речевой ситуации.

В таджикском языкознании также выполнены значительные работы: С.Г. Сабилова, М.С. Давлатов, Л. Бузургзода, С.Д. Арзуманов, А. Мирзоев, С. Додихудоев, Б. Сиёев, А.Ф. Каримов, Н. Маъсуми, С. Собирджонов, М.С. Кенджазода, Б. Камолиддинов и др. Таджикский лингвист Б. Ниёзмухаммадов анализирует и изучает различные типы предложений в таджикском языке, определив их структурные, семантические и грамматические характеристики. В его исследованиях также рассматриваются особенности простых и сложных предложений, взаимосвязи между компонентами

предложения, а также образование и употребление разнообразных синтаксических конструкций в таджикском языке. Анализируя способы и средства выражения вопроса, лингвист отмечает, что вопросительные высказывания в таджикском языке формируются с помощью интонации, специальных слов и частиц [13, с. 95-96].

Другой таджикский лингвист, М. Норматов, также исследует способы выражения вопроса и его разновидности в таджикском языке, выделив различные типы вопросительных предложений. Характеризуя эти типы, лингвист отмечает: «По общему значению и содержанию вопросительные предложения классифицируются на собственно-вопросительные, риторические и побудительные» [14, с. 42].

Из сказанного выше следует, что вопрос как значимый лингвистический элемент привлекает внимание многочисленных исследователей в данной области, их подробно анализируются и рассматриваются в последующих разделах диссертации.

Несмотря на наличие исследований в области современной лингвистики, до сих пор не проводилось комплексного анализа, специально посвящённого способам выражения вопроса в таджикском и английском языках в сопоставительном и переводческом аспектах. Хотя классификация, структура и семантика предложений, включая отдельные типы вопросительных предложений, уже изучались в рамках лингвистики обоих языков в отдельности, сопоставительные аспекты образования вопросов, грамматические и лексические средства их выражения, а также их семантические характеристики, коммуникативные функции и роль в дискурсе требуют дальнейшего углублённого исследования.

Связь исследования с научными программами

(проектами) и темами. Научные вопросы, анализируемые и обсуждаемые в рамках данной темы, тесно связаны с темами и научными направлениями кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки. Кроме того, тема диссертации затрагивает вопросы, обозначенные в Государственной программе «Совершенствование преподавания русского и английского языков на период до 2030 года» и «Государственной программе развития государственного языка на 2020–2030 годы». Научная тема диссертации соответствует научным направлениям деятельности вышеупомянутого университета, а также государственному научно-исследовательскому проекту «Проблемы «непереводимости» в контексте расширения международных связей современного Таджикистана», реализуемому в учреждении научного руководителя соискателя –Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзаде.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

В общей характеристике исследования рассматриваются его научное направление и аспекты, формулируется цель работы – анализ способов и средств выражения вопроса в таджикском и английском языках с учётом переводческих особенностей, а также определяются основные задачи, объект и предмет исследования, его научная база и научная новизна. В разделе, посвящённом положениям, выносимым на защиту, даются общие выводы автора, полученные в результате обоснованного анализа. Ключевые аспекты – теоретическая значимость, достоверность результатов диссертации, соответствие паспорту научной специальности, личный вклад соискателя учёной степени,

апробация и внедрение результатов исследования, публикации по теме, а также структура и объем работы – составляют неотъемлемые элементы научного аппарата диссертации и были рассмотрены в данном исследовании.

Целью диссертации является проведение сопоставительного исследования способов выражения вопроса и анализ особенностей их перевода в таджикском и английском языках.

Задачи исследования. Для достижения поставленной цели целесообразно решить следующие **задачи**:

- анализ места вопроса в лингвистике и контрастивной лингвистике;
- обзор научных источников, посвящённых исследованию средств выражения вопроса в таджикском и английском языках;
- исследование теоретических вопросов, касающихся перевода грамматических единиц с учётом перевода языковых единиц, обозначающих вопрос, в сопоставляемых языках;
- сопоставительный анализ роли лексико-морфологических средств, таких как местоимения и вопросительные частицы, в выражении вопроса в таджикском и английском языках;
- выявление основных сходств и различий понятия вопроса в таджикском и английском языках;
- проведение сопоставительного анализа роли синтаксических средств выражения вопроса в исследуемых языках;
- раскрытие особенностей перевода единиц, выражающих вопрос, с таджикского языка на английский и наоборот, с использованием достоверных примеров из художественной и переводной литературы;
- показать особенности перевода средств

выражения вопроса с английского языка на таджикский на основе художественных текстов и их переводов.

Объект исследования составляют языковые единицы, выражающие вопрос, в таджикском и английском языках, собранные из художественных текстов на таджикском и английском языках и их переводы, подробный перечень которых представлен в списке литературы к диссертации.

Предметом исследования является сопоставительный анализ средств выражения вопроса в таджикском и английском языках в переводческом аспекте.

Теоретические основы исследования составляют научные взгляды зарубежных и отечественных учёных-лингвистов в сфере языкознания и переводоведения. В процессе научного анализа материалов диссертации автор опирается на научные работы таких исследователей, как И.В. Арнольд, В.Н. Ярцева, Л.В. Щерба, И.Б. Мошеев, Г.Б. Баракаева, М.Б. Шахובה, М.Т. Джабборова, П. Джамшедов, А. Мамадназаров, М.Б. Нагзибекова, Н.М. Азимова, Ф.М. Турсунов и др.

Научная новизна исследования. Данная диссертация представляет собой первую попытку систематического исследования, где исследуются и делаются выводы по лексическим, лексико-морфологическим и синтаксическим средствам выражения вопроса в таджикском и английском языках:

– выявлены ключевые сходства и различия в способах формулирования вопросов носителями этих языков, полученные в работе результаты способствуют более глубокому пониманию процессов межъязыковой и межкультурной коммуникации, а также помогают

совершенствовать практику перевода между сопоставляемыми языками;

– применяется оригинальный метод сопоставительного анализа, учитывающий влияние культурных факторов на построение вопросов. Данный подход также представляет собой новое применение;

– выявлены особенности выражения вопросов и способы их передачи в таджикском и английском языках, а также проанализированы структурно-семантические сдвиги, возникающие в процессе перевода;

– определены лингвокультурные факторы, влияющие на выбор средств выражения вопросов и способы их передачи, и показана их роль в сохранении смысла и коммуникативной интенции вопроса при переводе;

Положения, выносимые на защиту:

1. В процессе исследования установлено, что способы выражения вопроса в таджикском и английском языках составляют важный компонент лексико-грамматического строя обоих языков и имеют как теоретическую, так и практическую основу. Данный вопрос широко освещается в научной литературе, посвящённой морфологии и синтаксису рассматриваемых языков.

2. В таджикском и в английском языках способы выражения вопросов обладают как универсальными, так и национальными особенностями, которые разработаны в диссертации с учётом различий между языками, в том числе их грамматического строя, синтаксиса и коммуникативных возможностей.

3. Выявлено, что основными средствами выражения вопроса в английском языке являются инверсия и вспомогательные глаголы, тогда как в таджикском языке

важную роль в этой функции играют интонация и вопросительные частицы.

4. Сопоставительный и переводческий анализ показал, что, в отличие от английского языка, где порядок слов в предложении фиксирован, таджикский язык допускает большую гибкость при построении вопросительных конструкций. Учёт данного аспекта важен для процесса адекватной передачи вопросительных предложений в рассматриваемых языках, а также применение в диссертации различных методов и способов передачи, включая полное соответствие предложений, использование вопросительных местоимений и частиц, лексические, морфологические и синтаксические трансформации, семантический и описательный переводы и т.д.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая значимость исследования заключается в том, что полученные научные результаты помогут усовершенствовать правила, закономерности и теоретические положения сопоставительного языкознания и переводоведения и послужат надёжной научной базой для дальнейших исследований в данной области. Кроме того, представленный в диссертации теоретический материал способствует развитию сравнительного изучения вопроса в различных языках в качестве надёжной модели и средства. Научные рекомендации автора, касающиеся методов перевода вопросительных предложений с таджикского языка на английский и наоборот, помогут пролить свет на ряд вопросов теории перевода.

Практические результаты работы могут послужить полезным материалом как для носителей языка, так и для иностранцев в процессе изучения таджикского и английского языков. Ценность также представляют практические рекомендации автора по анализу

грамматических единиц языка и особенностей их перевода. Практическая значимость данного исследования также заключается в том, что его материалы могут быть использованы и в качестве примера при исследовании других языков. Кроме того, практические результаты диссертации могут быть использованы при организации практических занятий и семинаров по анализируемым языкам для студентов бакалавриата, магистратуры и докторантуры (PhD), а также при разработке учебников и учебно-методических пособий.

Степень достоверности результатов диссертации подтверждается тем, что автором проведено исследование с опорой на надёжные и достоверные теоретические и практические источники и материалы и представлены свои логические выводы и результаты исследования, имеющие высокую оригинальность. Наряду с использованием традиционных методов исследования автором диссертации применены методы, позволяющие раскрыть лингвистические и культурологические аспекты рассматриваемой проблематики.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация автора на тему «Сопоставительный анализ способов выражения вопроса в таджикском и английском языках в переводческом аспекте» соответствует коду специальности 6.2.14 («Типологическое и контрастивное языкознание»), утверждённому Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан, в частности, в части:

2.1. Изучения функциональных и структурных характеристик языков независимо от типа генетического родства между ними;

3.1. Изучения и описания языка путем систематического сопоставления с другими языками для

выявления его отличительных черт;

5.1. Выявления общих черт и различий между языками независимо от генетического родства исследуемых языков.

Личный вклад соискателя учёной степени заключается в том, что данное исследование выполнено автором по сопоставительному анализу способов выражения вопроса в таджикском и английском языках с точки зрения проблем перевода. За прошедший период соискатель занимался сбором теоретического и практического материала и выполнил свою научную работу, опираясь на имеющиеся методы сопоставительного языкознания и переводоведения. Основные результаты своего исследования автор представил на конференциях разных уровней и опубликовал в авторитетных научных журналах республики.

Апробация и реализация результатов диссертационного исследования. Данное диссертационное исследование выполнено на базе кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки. Основные результаты работы были представлены на следующих научно-теоретических конференциях: Республиканская научно-теоретическая конференция «Актуальные вопросы изучения иностранных языков в современных условиях». – Куляб, 2024 г.; Международная научно-теоретическая конференция «Актуальные вопросы сопоставительного языкознания, переводоведения и межкультурной коммуникации в современных условиях». – Куляб, 2025 г. Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на заседании кафедры языкознания и

сопоставительной типологии (от 20.05.2026, №10/5) Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки.

Публикации по теме диссертации. Материалы и основное содержание настоящей диссертационной работы отражены в 7 статьях, из которых 5 опубликованы в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и 2 статьи – в других изданиях.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, списка литературы и списка публикаций по теме диссертации и охватывает 200 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении к диссертации определяются актуальность темы, степень исследования научной темы, связь исследования с научными программами (проектами) и темами, поставленные цель и задачи. Кроме того, в этой части исследования представляются необходимые сведения об объекте и предмете исследования, теоретических основах и научной новизне, положениях, выносимых на защиту, о теоретической и практической значимости исследования и показываются степень достоверности полученных результатов исследования, соответствие диссертации паспорту научной специальности, личный вклад соискателя учёной степени и другие пункты, относящиеся к научному аппарату исследования.

Первая глава диссертации называется **«Теоретические основы исследования средств выражения вопроса в языкознании»** и состоит из 4 разделов.

В первом разделе под названием **«Общие замечания о месте вопроса в общем и**

сопоставительном языкознании» даётся информация о месте вопроса в языкознании и контрастивной лингвистике. В частности, отмечается, что контрастивная лингвистика является важной областью современных исследований, которая имеет давнюю историю и не утратила своего значения по сей день.

В настоящее время контрастивная лингвистика имеет свои достижения. Различные языки мира сопоставляются друг с другом в самых разных целях.

Одной из отличительных черт современной контрастивной лингвистики является её неразрывная связь с переводоведением и рассмотрением актуальных теоретических и практических вопросов перевода посредством сопоставительных исследований, и настоящая диссертация также направлена на эти цели. «Невозможно представить себе перевод... без прочной лингвистической основы. Эта основа должна опираться на сопоставительное изучение языковых явлений и установление соответствий между исходным языком и языком перевода. Данные соответствия — на лексическом, фразеологическом, синтаксическом и стилистическом уровнях — должны составлять лингвистический фундамент теории перевода» [15, с. 156].

История становления и развития человеческого общества показывает, что вопрос, включая способы и формы его постановки, а также вопрос как социальное явление в целом, представляет собой важнейший элемент человеческого общения.

Существуют различные подходы к определению вопроса как языкового явления. Н.И. Жинкин, рассматривая русский язык, отмечает, что “понятие «вопрос» трактуется как особый вид коммуникативной цели, а именно как побуждение собеседника отреагировать на обращённое к нему высказывание. Если принять это

определение, становится очевидным, что значительная группа вопросительных предложений на самом деле не несёт вопросительного смысла» [6, с. 23].

Таким образом, способы использования средств выражения вопроса и их роли и функции можно отнести к любому языку, и таджикский и английский языки могут быть рассмотрены в этом плане.

Второй раздел первой главы называется **«Обзор научных источников по исследованию способов выражения вопроса в таджикском языке»**, где рассматриваются вопросы, связанные с научными исследованиями способов выражения вопроса в таджикском языке.

Как подчёркивают исследователи, «в таджикском языке всего четыре вопросительных местоимения. Это, разумеется, предмет общих дискуссий, поскольку в некоторых источниках наряду с вопросительными местоимениями рассматриваются и вопросительные наречия» [5, с. 100], и, как следствие, их количество оценивается по-разному.

Одно из наиболее полных и комплексных исследований, посвящённых средствам выражения вопроса, в частности, вопросительным местоимениям, было проведено таджикским лингвистом Б. Сиёевым в 1970-х годах. Как отмечает автор, «вопросительные местоимения образуют особую группу в составе категории слов и занимают определённое место в языке IX–X веков. В связи с этим для точного определения данной группы слов необходимо проанализировать каждое из них в отдельности» [16, с. 157].

Также исследованию местоимений в таджикском языке в сопоставлении с английским, посвящена диссертация А.Ф. Каримова. В ней сопоставительному лексико-грамматическому анализу подвергаются личные и

лично-объектные местоимения в разносистемных языках – таджикском, русском и английском [8].

Согласно научным исследованиям таджикских лингвистов по истории таджикского языка, в частности С. Додихудоева, «вопросительные местоимения **чанд? (сколько), чй? (что?), кай? (когда?), кадом? (который?), кй? (кто?), кучо? (где/куда?)** и др. считаются историческими местоимениями исконно таджикского языка» [5, с. 100].

Вопросительные частицы считаются одним из основных способов выражения вопроса в таджикском языке, что подробно освещено в «Грамматике современного таджикского литературного языка» (1985) [4 1985, с. 330-332].

В своей кандидатской диссертации 1985 года таджикский исследователь С. Собирджонов выделяет ряд способов и средств выражения вопроса, например: «выражение вопроса с помощью интонации, вопросительных местоимений, вопросительных наречий, вопросительных частиц и союзов типа **ё, ё ки, ё худ;** вопросительных сочетаний типа **ё не, аз чй сабаб? кай боз? бо кадом мақсад...?**, устойчивых выражений типа **“чй гуфтед?”, “хамин тавр не?”...**, слов типа **хуб, хайр, дуруст;** отрицательных форм глагола» [17, с. 19-20].

Относительно вопросительных предложений таджикский лингвист Б. Ниёзмухаммадов отмечает: «Предложение, в котором мысль и намерение говорящего выражены в форме вопроса или запроса, называется вопросительным предложением» [13, с. 95]. Он также указывает на другие особенности предложений этого типа в таджикском языке, отмечая, что «одной из черт вопросительных предложений является то, что удивление, изумление, сомнение и сожаление иногда выражаются в форме вопроса» [13, с. 55].

Таким образом, упомянутые выше научно-исследовательские работы составляют теоретическую основу нашей работы, однако ни в одной из них не проводился детальный, специальный анализ сопоставительных и переводческих аспектов выражения вопроса на примере таджикского и английского языков.

Третий раздел первой главы диссертации называется **«Обзор научных источников по исследованию способов выражения вопроса в английском языке»** и посвящён обзору исследовательских источников выражения вопроса в английском языке.

Средства выражения вопроса в английском языке подробно рассмотрены в книге Рудольфа Квирка и других «*A Comprehensive Grammar of the English Language*» [20].

Ещё одним надёжным англоязычным источником, касающимся использования слов со значением вопроса, является «*Longman Language Activator*», где приводится подробное объяснение, на конкретных примерах, того, как употребляются различные вопросительные слова с компонентом «**wh-**» **when?**, **where?**, **why?** [19, с. 1550-1551].

Важной особенностью исследования является то, что автор выделяет типы вопросительных предложений, способных передавать эмоциональные оттенки, такие как: “отрицательные вопросы, цепочки вопросов, риторические вопросы, вопросы-эхо и блокирующие вопросы” [45, с. 20]. Интересны также примеры, предложенные автором: “*Who ever heard of it? Isn’t it shocking news?; Can’t you hear her cry?; How should I know?; Didn’t you see him in his room?*” [45, с. 20]. Как видно из примеров, для того чтобы предложение или синтаксическая конструкция получили эмоциональный оттенок, применяются специальные синтаксические модели, такие как «*Isn’t it...*» – *oë*

ин...аст?, «Can't you...» – оё шумо наметавонед...?,

«Didn't you...» – магар шумо...?» и др.

Также заслуживает внимания и рассмотрения. В своей исследовательская статья Н.Б. Боева-Омелечко, где рассматривается вопрос как «средство выражения уважения и неуважения в современном английском языке» [2]. По мнению автора, следующие вопросительные формы звучат более вежливо и уважительно: «Would it be convenient to see the room? 2. Is it possible to call a taxi? 3. Is there any chance of borrowing your computer?» [2, с. 86]. В самом деле, в английском языке имеются языковые единицы и специальные структуры выражения уважения, отдельную группу из которых составляют вопросительные структуры.

Одним из интересных аспектов использования вопросительных форм в английском языке является модель повторного вопроса в ходе беседы: «вопрос-эхо, выражающий удивление, считается важным экспрессивным средством передачи эмоционального отношения к речи собеседника» [44]. В этой связи стоит отметить, что исследования английского языка охватывают подробности его употребления в самых разных речевых ситуациях и контекстах, тем самым способствуя процессам изучения, сравнения и перевода.

Таким образом, анализ и обзор научных источников, посвящённых изучению способов и средств выражения вопроса, а также различных их аспектов, показывают, что в англоязычной литературе этот вопрос исследован более широко и разноаспектно, чем в таджикской.

В четвёртом разделе первой главы **«Место языковых единиц в переводе»** рассматриваются вопросы теории перевода языковых единиц.

Перевод считается одним из древнейших видов

человеческой деятельности; он зародился в устной форме, а впоследствии перешёл в письменную, причём самыми ранними переведёнными текстами были официальные документы, дипломатическая переписка и тому подобное. «В дальнейшем возникла потребность в переводе священных текстов той эпохи, а со временем, в Средние века, расцвет переживал перевод художественных произведений – и прежде всего поэзии» [11, с. 3].

Один из вопросов, являющихся предметом обсуждения специалистов в 50-х гг. XX века – это то, относится ли переводоведение к лингвистике или литературоведению.

Вопросы лингвистической теории перевода рассматриваются в научно-исследовательских работах западных учёных – Дж. Кэтфорд, Ю. Найда, Р. Якобсон и др.; российских ученых – Л.С. Бархударов, В.Г. Гак, Я.И. Рецкер, А.В. Фёдоров, А.Д. Швейцер и др.; таджикских лингвистов –С. Айни, Э. Муллокандов, Х. Ахрори, М. Шакури, Ф.М. Турсунов и др.

Таким образом, очевидно, что при переводе с языка А на язык Б передаётся именно семантический аспект языковых единиц, а не сами по себе грамматические значения и структуры. Однако безупречный перевод невозможен, если неверно истолкованы грамматические значения, морфологические и синтаксические связи грамматических единиц и тому подобные элементы, поскольку это сказывается на точности понимания смысла языковых единиц –слов, словосочетаний и предложений. Следовательно, в процессе перевода действительно возникают грамматические трудности, а вопросы грамматики имеют для переводчика существенное значение.

Вторая глава диссертации **«Сопоставительный анализ способов выражения вопроса в таджикском и**

английском языках» состоит из общих замечаний и 4 разделов.

В разделе, посвящённом общим замечаниям, отмечается, что понятие вопроса занимает особое место в общении носителей языка, а взаимодействие и беседы между людьми невозможно считать полноценными без использования этого языкового явления.

Первый раздел второй главы называется **«Лексико-морфологические средства выражения вопроса в таджикском и английском языках»** и состоит из двух подразделов.

В первом подразделе первого раздела второй главы, озаглавленном **«Вопросительные местоимения как важное средство выражения вопроса в сопоставляемых языках»**, анализируется роль вопросительных местоимений в выражении вопроса. В частности, отмечается, что как в таджикском, так и в английском языках вопросительные местоимения выступают в качестве лексического средства выражения вопроса.

В английском языке к вопросительным местоимениям относятся следующие лексические единицы: *who, whom, whose, which, what, when, where, why, how* и др.

В таджикском языке «в качестве вопросительных местоимений выступают слова *кӣ? (кто?), чӣ? (что?), кихо?, чиҳо?, кадом? (который?), чанд? (сколько?), чаро? (почему?), кай? (когда?), чӣ гуна? (как?)* и т.п.» [4, с. 164].

В сопоставляемых языках вопросительное местоимение **«чӣ?» – «what?»** употребляется в отношении неодушевлённых предметов, абстрактных смыслов и животных:

What *do you have to eat?* [42, с. 16].

What *is a bone spur?* [42, с. 86].

Следует отметить, что в таджикском языке

вопросительное местоимение «**чӣ?**» обычно стоит перед сказуемым в конце предложения:

*Ҳанӯз аз оғози сафар ҳар замон фикр мекунам, ки маънои калимаи Норин **чӣ** бошад?* [26, с. 104].

Отличительной особенностью вопросительного местоимения «**чӣ?**» является то, что оно принимает глагол-связку:

*Охир ҳамин маблағ барои **чист**?* [21, с. 32].

«В таджикском языке вопросительное местоимение «**кӣ?**» употребляется в отношении лиц, а в некоторых случаях принимает глагол-связку» [44, с. 164].:

*Шумо **кистед**, чаро худатонро ин қадар хор медоред?* [32, с. 150].

В значениях вопросительных местоимений таджикского и английского языков наблюдается сходство. Несмотря на эти общие черты, существуют и различия между вопросительными местоимениями таджикского и английского языков. В частности, таджикский язык отличается от английского наличием форм множественного числа — таких как «**кӣ?**» – «**киҳо?**», «**чӣ?**»

– «**чиҳо?**» и «**кадом?**» – «**кадомҳо?**». То есть в таджикском языке вопросительные местоимения обладают грамматической категорией числа, различающей формы единственного и множественного числа.

Таким образом, вопросительные местоимения в таджикском и английском языках играют важную роль в построении вопросов и, наряду с общими особенностями, они также обладают своими уникальными свойствами.

Второй подраздел первого раздела второй главы диссертации под названием «**Вопросительные частицы и их роль в выражении вопроса в рассматриваемых языках**» посвящён анализу роли вопросительных частиц в

выражении вопроса таджикского и английского языков. Отмечается, что в системе частей речи таджикского языка вопросительные частицы определяются как отдельная часть речи.

«В таджикском языке вопросительные частицы связываются не с отдельным членом, а с целым предложением и по месту расположения делятся на три группы: препозитивные (оё, магар), постпозитивные (-мӣ), относительно свободные (-а, -чӣ)» [4, с. 330].

Следует отметить, что частица «**магар**» не всегда появляется в начале таджикского предложения; в некоторых случаях она может встречаться и в конце предложения.

Илочи воқеа қабл аз вуқӯъ кардан беҳтар нест магар? [26, с. 129].

Кроме того, эта частица появляется в середине предложения: в частности, в предложениях с дополнением она ставится между подлежащим и дополнением, тогда как в нераспространенных предложениях – между подлежащим и сказуемым.

– *Ман магар ба шумо даллагӣ мекунам? – гуфт ҷавони посбон оташинона* [23, с. 400].

В таджикском языке также можно выразить удивление или изумление, задав вопрос с использованием частицы «**наход?**». Вопросы, составленные с этой частицей, чаще всего передают чувство удивления или изумления:

Наход надонӣ, ки Азроил барои чӣ ба пеши кас меояд? [26, с. 125].

В отличие от препозитивных частиц, постпозитивные и свободные частицы более характерны для разговорной речи и часто встречаются в диалогах персонажей в литературных произведениях.

Частица **-а** ставится в конце предложения и передаёт

различные значения, такие как прямой вопрос, вопрос, подразумевающий подтверждение, или вопрос, содержащий рекомендацию.

Дар вақти тамошо додани осие ман ба ту нишон дода будам-а?

– *Ҳа-ҳа!* [23, с. 28].

В данном примере частица *–а* употреблена для выражения вопроса, что имеет оттенок значения подтверждения. В данном случае ответ на вопрос больше имеет утвердительный характер.

В английском языке для выражения рекомендаций или советов, носящих побудительный характер, используются особые вопросительные конструкции с отрицанием. “Вопросы, начинающиеся с «*Why don't you*» или «*Why not*», обычно выступают в роли вердикта или директив; как правило, они служат для того, чтобы внести предложение, выдвинуть идею или дать указание. Конструкция «*Why don't you*» выражает совет, однако часто произносится с критическим оттенком” [20, с. 821]:

Why don't you drive down to Hurlingham with us? [37, с. 119].

В английском языке для подтверждения или опровержения информации, содержащейся в высказывании говорящего, или для проверки её достоверности используются разделительные вопросы, способы выражения которых в таджикском языке отличаются:

«You don't hesitate to take a place at my side, do you?» [40, с. 330].

Таким образом, как в таджикском, так и в английском языке частицы рассматриваются как одно из морфологических средств выражения вопроса и часто используются в литературной и разговорной речи.

Второй раздел второй главы «Синтаксические

средства выражения вопроса в таджикском и английском языках» посвящён синтаксическим средствам выражения вопроса и речь идет о месте вопросительной интонации.

«Вопросительная интонация, как и другие средства выражения, способна ясно донести до слушателя полный смысл высказывания и часто побуждает собеседника задуматься над сутью вопроса» [10, с. 101].

Если в таджикском языке при произношении вопросительных предложений основное ударение падает на сказуемое, то в английском оно падает на последнее ударное слово:

Did you see anything alive? [39, с. 144].

В английском языке вспомогательные и модальные глаголы, как правило, являются безударными; однако в вопросах, требующих ответа «да» или «нет», если они стоят в начале предложения, на них падает ударение.

Did you hear that? [39, с. 110]

Can you play on the piano? 'A little.' [40, с. 139].

Таким образом, интонация служит синтаксическим средством выражения вопроса как в таджикском, так и в английском языках. В таджикском языке интонация вопросительных предложений варьируется, тогда как в английском она связана с типом вопроса.

В третьем разделе второй главы диссертации **“Риторические вопросы в исследуемых языках”** рассматриваются риторические вопросы в обоих языках.

Риторические вопросы занимают особое место в системе вопросительных предложений как в английском, так и в таджикском языке – с грамматической, логической и стилистической точек зрения. “Риторический вопрос определяется как высказывание, имеющее вопросительную форму и служащее для передачи сообщения, которое занимает промежуточное положение между

вопросительно-повествовательными и вопросительно-побудительными предложениями” [18, с. 5-6].

How could I have written five pages and not remembered? [37, с.160].

Несобственно-риторический вопрос – это разновидность вопроса, на который говорящий сам же и отвечает, стремясь тем самым произвести глубокое впечатление на слушателя:

Did he think that this word would help her? Perhaps he was right because she was certainly being tested [37, с. 128].

В таджикском языке риторические вопросы – это также образные или скрытые вопросы, не требующие ответа. В предложениях такого типа говорящий утверждает или отрицает какую-либо мысль в форме вопроса:

Пул-ку надоред, бе пул дар шахр чӣ гуна истода хонда мешавад? – гуфт боз бо ҳамон овози гиряолуд [23, с. 22].

Таким образом, в риторических вопросах, хотя сказуемое выражено в утвердительной форме, а само высказывание имеет форму вопроса, оно по смыслу выражает отрицание.

В четвёртом разделе второй главы диссертации под названием **“Рассмотрение эллиптических вопросов в таджикском и английском языках”** рассматриваются эллиптические или сокращённые вопросы в обоих языках.

Неполное предложение –это такой тип предложения, в котором пропущенный элемент или элементы легко идентифицируются и восстанавливаются в зависимости от контекста и ситуации.

“Эллиптическое предложение является полным по смыслу и не зависит от контекста, однако в нем отсутствует важнейший структурный элемент – глагольное сказуемое” [9, с. 192].

Следует отметить, что в эллиптических вопросах могут быть опущены и другие члены предложения, помимо сказуемого.

“Практика противопоставления неполных предложений эллиптическим не получила поддержки у ряда исследователей; они классифицировали неполные и эллиптические предложения как один тип предложений” [7, с. 188].

Местоименные эллиптические вопросы – это тип вопроса, состоящий исключительно из местоимений, без других членов предложения:

What language? [39, с. 16].

What more natural? [39, с. 134].

В таджикском языке встречаются такие вопросы:

Биринч харидан ҳам даркор нест, – гуфт модарам.

– **Чаро?** – *гуфта пурсид падарам, – охир шир бе биринч хӯрок намешавад.*

– *Биринч ҳаст!*

– *Дар кучо?* – *падарам тааҷҷубкунон аз ҷойи хобаи нимхез шуд* [23, с. 21].

Как видно из примера, в вопросительных предложениях «Чаро?» и «Дар кучо?» ряд лексических единиц, такие как «биринч», «харидан», «даркор» и «нест» в первом вопросе и подлежащее «биринч» и глагол «аст» во втором вопросе не выражены, их можно восстановить по контексту.

Таким образом, в таджикском и английском языках имеются разные виды эллиптических предложений, способ выражения которых разный и употребляются в речи в различных значениях.

Третья глава «Семантико-функциональные особенности и перевод единиц со значением вопроса в таджикском и английском языках в художественных текстах с привлечением материалов русского языка»

состоит из двух разделов и шести подразделов.

Первый раздел настоящей главы под названием **«Особенности перевода языковых единиц со значением вопроса с таджикского языка на английский язык с привлечением материалов русского языка»** состоит из трёх подразделов.

В первом подразделе первого раздела третьей главы **«Перевод вопросительных местоимений»** анализируются особенности перевода вопросительных местоимений с таджикского языка на английский язык.

В таджикском языке распространены вопросительные местоимения «чӣ?» (что?) ва «кӣ?» (кто?). Проиллюстрируем на нескольких примерах особенности их перевода на английский язык с учётом их смысловых оттенков, как в отдельном виде, так и в качестве компонента составных местоимений.

Примеры использования местоимения «чӣ?» для обозначения предмета:

1) *Ман танҳо худам ҳамин ҷӯйро баста диҳам, чӣ медиҳед?* [23, с. 63] – *What will you give me if I dam this stream for you on my own?* [38, с. 83] – *Я один запружу ручей. Что вы мне за это дадите?* [22, с. 45].

2) *Хайбар аз ту ранҷидааст, сабабаи чӣ бошад?* [23, с. 55] – *you seem to have offended Khaibar: I wonder how?* [38, с. 75] – *Хайбар за что-то сердит на тебя. Чем ты его обидела?* [22, с. 38].

Как показывают приведённые примеры, встречаются характерные случаи, когда вопросительное местоимение “чӣ?” указывает на предмет, а его перевод осуществляется с помощью лексико-грамматических эквивалентов в английском и русском языках – “what?”, “что?”.

Таким образом, вопросительные местоимения **чӣ?** и **кӣ?** обладают особыми структурными и семантическими характеристиками; в большинстве случаев при переводе

эти особенности были учтены, что обеспечило высокое качество перевода. Достижению такого качества способствовало использование таких методов, как применение лексико-грамматических и переводческих эквивалентов.

Второй подраздел первого раздела третьей главы диссертации, озаглавленный **«Перевод вопросительных частиц»**, анализирует особенности перевода вопросительных частиц с таджикского на английский язык.

Хотя некоторые типы вопросительных частиц являются «непереводимыми», их смысл, тем не менее, должен быть передан, и в большинстве случаев это происходит. В этом отношении особый интерес представляют явления перевода, наблюдаемые при передаче частиц “мӣ” и “дия”, например:

Тӯй намекардед, намешуд – мӣ? [23, с. 22]. – *Couldn't we have done without a circumcision feast* [38, с. 45]. – *Нельзя, что ли, было обойтись без пира?* [22, с. 13].

В упомянутом выше предложении частица “мӣ”, а во втором – частица «-дия» не были перенесены в переведённый текст. Можно сказать, что это вполне закономерно, поскольку их отсутствие в исходных предложениях несущественно меняет смысл высказывания: вопросительный характер передаётся с помощью интонации и вопросительного знака.

Таким образом, даже если определённые виды и элементы таджикских вопросительных частиц не находят прямого отражения в переводе, они побуждают переводчика искать альтернативные способы выражения вопроса в переводе.

Третий подраздел первого раздела третьей главы диссертации **«Перевод вопросительных предложений и выражение вопроса интонацией»** анализируются особенности перевода вопросительных предложений и выражение вопроса интонацией с таджикского языка на

английский язык.

Одним из способов образования вопросительных предложений в таджикском языке считается интонация. Например:

1) *Пас, қарзро бефоида бардоиштед?* [23, с. 19] – *Do you mean the loans you took were interest – free?* [38, с. 42] – *И все, все одалживали вам без процентов?* [22, с. 11].

2) *Ту ба падару модарат савзой намебарӣ?* [23, с. 29]. – *Why don't you take a present for your mother and father?* [38, с. 51]. – *Ты отцу с матерью понесешь что-нибудь отсюда?* [22, с. 18].

Анализ примеров перевода показывает, что подавляющее большинство таджикских вопросительных предложений переводится на английский язык с использованием предложений, в которых явно наблюдаются грамматические средства выражения вопроса в форме таких сочетаний, как «do you mean...», «why don't you take...», «have you ever eaten...», «did you think up...», «have you sent...», что характерно образованию вопросительных предложений в английском языке. В подавляющем большинстве русских переводов для оформления вопроса используется интонация. Это свидетельствует о том, что, хотя образование вопросов с помощью интонации распространено в таджикском и русском языках, в английском языке такое явление малопродуктивно.

В 11 случаях вопросительные предложения переведены на английский язык с помощью грамматических средств, лишь в двух – посредством интонации. Перевод на русский язык вопросительных предложений в подавляющем большинстве случаев (11 случаев) осуществляется при помощи интонации, и лишь в двух случаях – при помощи частицы «ли».

Второй раздел третьей главы **«Особенности**

перевода языковых единиц со значением вопроса с английского языка на таджикский язык» состоит из трёх подразделов.

В первом подразделе второго раздела третьей главы диссертации под названием **«Перевод вопросительных местоимений»** рассматриваются особенности перевода вопросительных местоимений с английского языка на таджикский язык.

Вопросительное местоимение «what?» считается одним из наиболее часто употребляемых и семантически многогранных местоимений в английском языке; из общего числа проанализированных местоимений (207 единиц) 100 случаев приходится именно на него. Анализ показывает, что такая распространённость обусловлена разнообразием семантических оттенков данного слова.

На одну из основных семантических функций этого местоимения – побуждение к ответу с целью определения предмета, объекта в целом – приходится 32 из 100 случаев (32%), например:

1) *What could it be?* [41, с. 54]. – *Он чӣ шуданаи мумкин?* [24, с. 25].

2) *What could it be?* [41, с. 89]. – *Он чӣ буданаи мумкин?* [24, с. 38].

3) *And what did you learn from him?* [41, с. 90]. – *Аз вай чӣ фаҳмидед?* [24, с. 39].

Как показывают примеры, исконное слово “what?” в своём основном значении указывает на предметы в общем плане; пока не получен ответ, это понятие остаётся широким и неопределённым, то есть подразумевать оно может что угодно. Таджикское вопросительное местоимение “чӣ?” точно передаёт это общее значение английского вопросительного местоимения, обеспечивая тем самым точный и адекватный перевод.

Таким образом, из общего количества наших примеров с учётом смысловых оттенков вопросительного местоимения «what?» (100 шт.) обнаружено 32 случая со значением предмета, объекта в целом, 20 – качества предмета и действия, 16 – следствия и перспективы действия, 6 – причины и цели; 2 – количества и меры; 1 – времени; и 17 случаев, включающих идиомы, образные выражения и устойчивые обороты.

Во втором подразделе второго раздела третьей главы диссертации **«Перевод вопросительных предложений, выраженных интонацией»** рассматриваются особенности перевода вопросительных предложений, выраженных интонацией с английского языка на таджикский и русский языки.

Как синтаксическая единица, предложение служит важным средством выражения вопроса в рассматриваемых языках.

В английском языке этот способ образования вопроса используется весьма широко. Значительную часть наших примеров составляют предложения, демонстрирующие полное соответствие в анализируемых языках: в них сохраняются структура, содержание и вопросительная форма:

1) «*No legal papers or certificates?*» [41, с. 11]. – *Ягон хел ҳуҷҷат ё шаҳодатнома нест?* [24, с. 60].

2) «*I am to be neutral?*» [41, с. 19]. – *Ман бояд бетараф бошам?* [24, с. 67].

В таком же порядке в диссертации рассматриваются другие случаи перевода данного вида языковых единиц.

Таким образом, статистическое распределение методов перевода, применявшихся при передаче английских вопросительных предложений, выраженных интонацией, на таджикский язык, выглядит следующим образом: из общего числа в 52 примера полное

соответствие наблюдалось в 21 случае (40%); использование местоимений и вопросительных частиц было зафиксировано в 16 случаях (31%); а в 15 случаях (29%) применялись трансформации – в частности, лексические, морфологические и синтаксические, которые мы назвали смысловым переводом, приблизительным или описательным переводом, или так называемыми переводческими эквивалентами.

В третьем подразделе второго раздела третьей главы диссертации **«Перевод вопросительных предложений, выраженных грамматическими средствами»** рассматриваются особенности перевода вопросительных предложений, образованных грамматическими средствами с английского языка на таджикский язык.

Одним из распространённых способов, применённых в таджикском языке в отношении данной специфической для английского языка структуры, является выражение вопроса при помощи интонации, что составляет 31 случай из общего количества 67 случаев:

В данной группе наблюдались случаи, когда простое предложение переведено дословно:

1) *Is the poor gentleman much hurt?* [41, с. 22]. – *Чентльмени бечора сахт маҷруҳ шудааст?* [24, с. 70].

2) *Are you a married man, Mr. Wilson?* [41, с. 37]. – *Мистер Уилсон, шумо зан доред?* [24, с. 11].

3) *Have you a family?* [41, с. 37]. – *Оила доред?* [24, с. 11].

В ходе анализа наблюдались случаи, когда перевод предложений отходит от дословного перевода и подвергается различным трансформациям по структуре и семантике:

1) *Will you be ready to – tomorrow?* [41, с. 38]. – *Фардо ба кор шӯруъ карда метавонед?* [24, с. 12].

2) *Was he the only applicant?* [41, с. 42]. – *Ба эълони шумо фақат вай танҳо омад?* [24, с. 15].

3) *And has your business been attended to in your absence?* [41, с. 42]. – *Вақти дар хона набуданатон коратонро дуруст анҷом медод?* [24, с. 15].

При анализе перевода предложений с привлечением русского языка также можно встретить интересные случаи применения трансформаций, например:

1) *But are you strong enough now for a truly big fish?* [42, с. 14]. – *А сил у тебя хватит, если попадётся очень большая рыба?* [34, с. 6]. – *Агар ҳоло аз он моҳиҳои калон бигирӣ, зӯрат мерасдад?* [36, с. 15].

2) *Has he done this for us more than once?* [42, с. 20]. – *Ведь он помогает нам не первый раз?* [34, с. 9]. – *Ин якум бор нест, ки ба мо чунин некӣ мекунад?* [36, с. 21].

При переводе предложений в обоих языках в качестве трансформационного приёма было применено синтаксическое уподобление. В диссертации также представлены подробный анализ и выводы, касающиеся других особенностей перевода данной группы единиц с английского языка на таджикский язык.

Таким образом, таджикский язык располагает обширными и подходящими средствами для передачи английских вопросительных предложений, выраженных посредством специфических структурных моделей, характерных для данного языка, что обеспечивает точный и адекватный перевод вопросительных предложений. Анализ таджикских переводов 67 английских вопросительных предложений, выраженных подобным образом, показал, что в 31 случае (46%) вопросы такого типа передавались на таджикский язык исключительно с помощью интонационных вопросительных предложений; в 25 случаях (37%) – с использованием вопросительных частиц; в 7 случаях (10%) – путем воспроизведения

определённого порядка слов предложения и применения специальной лексики; и в 3 случаях (4%) – с помощью вопросительных местоимений, главным образом местоимения «чӣ?» (что?). Очевидно, что в данном контексте вопросительные конструкции, основанные на интонации, и использование вопросительных частиц являются наиболее продуктивными способами в таджикском языке.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Сопоставительный анализ способов выражения вопроса в таджикском и английском языках, рассматриваемый через призму перевода, показывает, что вопрос как важная форма коммуникации обладает в обоих языках особыми структурными, семантическими и стилистическими характеристиками. Хотя общая цель вопросительных предложений в обоих языках заключается в получении информации, прояснении неясных моментов или побуждении собеседника к ответу, грамматические и лексические средства их выражения различаются.

Выбор способа формулировки вопроса зависит от грамматического строя и лексических ресурсов каждого языка, а также от коммуникативного намерения и культурных особенностей носителей языка. Поэтому при переводе приоритетной задачей является не просто воспроизведение внешней формы вопроса, а точная передача его смысла, цели и функции в контексте языка перевода.

Перевод вопросительных предложений требует от переводчика не только глубокого знания исходного языка и языка перевода, но и всестороннего понимания структурных, семантических и стилистических нюансов таких предложений. Работая с вопросительными предложениями, переводчику следует сосредоточиться не на сохранении внешней формы предложения, а на выраженных в нем цели и смысле, точно и адекватно передавая их на язык перевода с учётом упомянутых нюансов. Так, выбор подходящих средств выражения вопроса в процессе перевода является ключевым фактором, обеспечивающим точность, правильность и верность перевода смыслу оригинала.

Таким образом, анализ и рассмотрение темы данной диссертации позволили сформулировать следующие выводы:

1. В последние годы вопросы, касающиеся способов и средств выражения вопроса, находятся в центре внимания исследователей; изучены различные аспекты, включая определение вопроса, логику, психологию, вопросительные предложения и их структурные особенности, фонетику, семантику, психолингвистику, стилистику, а также функциональные, коммуникативные и прагматические особенности, что свидетельствует о значительной степени изученности данной темы [1-А].

2. Вопрос, способы его постановки, формы и само понятие вопроса как социального феномена рассматривается как важнейший компонент человеческой коммуникации и присущи большинству языков мира. Способы выражения вопроса в таджикском и английском языках обладают характерными лингвистическими, речевыми и прагматическими особенностями, обусловленными культурными характеристиками носителей языка и спецификой их речевого поведения [1-А; 6-А].

3. Самым продуктивным средством выражения вопроса в таджикском языке является вопросительное предложение, которое образуется двумя главными способами: 1) с помощью интонации, без использования вспомогательных языковых единиц со значением вопроса (Анвар дар хона аст?—Анвар дома?) и 2) с помощью вспомогательных вопросительных слов в структуре вопросительного предложения: а) с использованием вопросительных наречий и местоимений, таких как **кӣ?**, **чӣ?**, **кадом?**, **кай?** и т.д. (Ту бо кӣ гап зада истодаӣ?—ты с кем разговариваешь?) и б) с использованием модальных

частиц **магар, нахонд, -мӣ** и т.д. (Магар каси дигар ёфт нашуд?—неужели не нашлось кого-нибудь другого?) [3-А].

4. Одной из особенностей использования вопросительных языковых средств в английском языке является широкая сфера их применения: помимо традиционных жанров и стилей, таких как художественная литература и публицистика, они используются в современных средствах коммуникации, таких как средства хранения и передачи информации, в частности в интернет-комментариях, аналитических и информационных материалах, рекламных текстах малого формата и т.д. [4-А].

5. Способы и средства выражения вопроса в английском языке рассматриваются более широко и многогранно, чем в таджикском. Языковые единицы вопросительного характера в английском языке используются не только для собственно выражения вопроса, но и для передачи широкого спектра смысловых оттенков, а также для выполнения разнообразных функциональных, стилистических и прагматических задач [4-А].

6. Грамматические трудности при переводе относятся к числу важных лингвистических проблем. Данный вопрос имеет теоретическое обоснование и является предметом специальных исследований в области переводоведения, поскольку установлено, что для обеспечения правильного понимания и выполнения точного перевода необходимо, прежде всего, уяснить синтаксическую структуру языковой единицы, состоящей из лексических и синтаксических элементов, и на этой основе определить общий смысл предложения. Отсюда перевод морфологических и синтаксических единиц имеет свои особенности, и знание этих аспектов переводчиком

способствует обеспечению высокого качества перевода [2-A].

8. Установлено, что большинство языковых единиц, связанных с выражением вопроса в таджикском и английском языках, соответствуют грамматическим единицам – морфологическим и синтаксическим. В связи с этим целесообразно рассматривать их перевод с учетом конкретных лексико-грамматических единиц, таких как вопросительные местоимения и наречия, вопросительные частицы и вопросительные предложения в целом, в зависимости от перевода предложения [3-A].

9. Для таджикских вопросительных местоимений характерно различие форм единственного и множественного числа. Присоединение местоименных суффиксов и глагола-связки является специфической особенностью таджикского языка. В английском языке определенные вспомогательные глаголы при сокращении присоединяются к вопросительному местоимению через апостроф (') [1-A].

10. Ряд английских вопросительных местоимений также выполняет функцию союза для соединения главного и придаточного предложений, а в таджикском языке такое явление вовсе не наблюдается. Между таджикскими и английскими вопросительными местоимениями существуют семантические соответствия, большинство из них различаются по своей структуре [4-A].

11. В английском языке место вопросительных местоимений устойчивое, тогда как в таджикском языке их местоположение в предложении более свободное. При выражении дополнения в предложении ряд таджикских вопросительных местоимений обычно принимают суффикс «-ро» или предлог. В английском языке лишь местоимение «*who*» меняет форму на «*whom*», когда выполняет функцию дополнения [3-A].

12. В таджикском языке предлог, употребляемый с вопросительным местоимением, как правило, предшествует ему, тогда как в английском языке предлог обычно ставится после глагола или дополнения. Особую роль в оформлении вопроса в таджикском языке играют частицы, и вопросительные частицы выделяются в отдельный разряд частиц [5-А].

13. В английском языке частицы, как правило, не используются для выражения вопросов. Для выражения удивления или изумления, а также для подтверждения или опровержения имеющейся информации, в английском языке применяются различные типы вопросов. Исследование также выявило использование междометий в качестве средства выражения вопроса – такой способ употребления характерен прежде всего для разговорной речи [5-А].

14. Хотя риторические вопросы в таджикском и английском языках по форме напоминают вопросы, они не требуют ответа со стороны слушателя. Они используются в речи для выражения чувств и эмоций. В обоих языках также встречаются эллиптические вопросы – вопросы, в которых опущен один или несколько членов предложения. Наряду со сходством в употреблении эллиптических вопросов в таджикском и английском языках, наблюдаются и характерные языковые различия [7-А].

15. Перевод английских вопросительных местоимений характеризуется использованием лексико-семантических и переводческих эквивалентов, выбор которых определяется особенностями употребления, структурным составом, а также спецификой речевой ситуации и контекста, а также применением описательного перевода или пояснения значения в случае словосочетаний и устойчивых выражений [2-А].

16. Статистические данные о способах перевода английских вопросительных предложений, характеризующихся интонационным оформлением, на таджикский язык распределяются следующим образом: из общего числа (52 примера) полное соответствие наблюдалось в 21 случае (40%); использование местоимений и вопросительных частиц было отмечено в 16 случаях (31%); а в 15 случаях (29%) применялись трансформации, в частности, лексические, морфологические и синтаксические трансформации, которые названы смысловым переводом, приблизительным переводом и описательным переводом, или так называемым переводческими эквивалентами [2-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

С учётом целей и задач исследования, а также необходимости и значимости данной темы в контексте нынешних расширений международных связей Республики Таджикистан, был проведён сопоставительный анализ способов и средств выражения вопроса в таджикском и английском языках, что проливает свет на актуальные вопросы таджикского языкознания и переводоведения. На основе выводов и результатов настоящего диссертационного исследования предлагаются следующие рекомендации для практического их применения:

1. Результаты данного исследования, посвящённого способам выражения вопроса в таджикском и английском языках, будут полезны как носителям этих языков, так и тем, кто изучает их.

2. Теоретические и практические выводы, а также материалы исследования могут быть использованы при

разработке учебных пособий по теории и практике перевода, способствуя тем самым совершенствованию подготовки переводчиков и специалистов, работающих с таджикским и английским языками.

3. Материалы и результаты исследования могут быть широко использованы при разработке учебных материалов, учебников и учебно-методических пособий.

4. Дальнейшее изучение данной темы может включать детальный анализ культурных, когнитивных и прагматических аспектов, составляющих важные аспекты исследования темы.

5. Новые аспекты темы могут быть исследованы на материале текстов, представляющих различные стили и дискурсы, включая политический, научный и экономический дискурсы, а также сети Интернет и электронные ресурсы.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ / СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

I. Адабиёти илмӣ / Научная литература

1. Белоколоцкая, С.А. Риторический вопрос в английском языке: автореф. диссер. канд. филол. наук. [Текст] / С.А. Белоколоцкая. – Воронеж – 2005. – 20 с.

2. Боева-Омелечко, Н. Б. Вопрос как средство выражения стратегий вежливости и антивежливости в современном английском языке [Текст] / Н.Б. Боева-Омелечко // Язык. Культура. Перевод. Коммуникация: Сборник научных трудов / научный редактор В. З. Демьянков. – М.: ТЕЗАУРУС, 2015. – С.85-88

3. Британ, И.Б. Вопросительные предложения в авторской речи художественного текста (на материале произведений немецких авторов и их переводов): дис. ... канд. филол. наук. [Текст] / И.Б. Британ. – Краснодар, 2005. – 183 с.

4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Фонетика ва морфология [Матн]. – Душанбе: Дониш. 1985. – 356 с.

5. Додихудоев, Р., Герценберг, Л. Таърихи забони тоҷикӣ [Матн] / Р. Додихудоев, Л. Герценберг. – Душанбе: Маориф, 1988. – 175 с.

6. Жинкин, Н.И. Вопрос и вопросительное предложение [Текст] / Н.И. Жинкин // Вопросы языкознания, 1955. – № 3. – С. 22-34.

7. Золотова, Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса [Текст] / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 368 с.

8. Каримов, А.Ф. Грамматический анализ вопросительных и возвратно-определительных местоимений в таджикском, русском и английском языках [Текст] / А.Ф. Каримов // Вестник Таджикского национального университета, 2018. – №8/1. – С.61-66.

9. Лекант, П.А. “Неполные предложения” в курсе современного русского языка [Текст] / П.А. Лекант // Ученые записки Красноярского государственного педагогического института. – Красноярск, 1960. – Т. 16. – С. 187-198.

10. Маликова, Н.Ю. Интонационные конструкции вопросительных предложений [Текст] // Вестник Югорского государственного университета. – Югорск, 2016. – №1 (40). – С. 101-104.

11. Мухтор, Шокир. Замон ва тарҷумон [Матн] / М. Шокир. – Душанбе: Адиб: 1989. – 208 с.

12. Ниёзмуҳаммадов, Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Б. Ниёзмуҳаммадов. – Душанбе, 1970. – 258 с.

13. Ниёзмуҳаммадов, Б. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Б. Ниёзмуҳаммадов. – Сталинобод: Нашриёти давлатии адабиёти таълимӣ-педагогии Тоҷикистон, 1960. – 112 с.

14. Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик: Воситаи таълимӣ барои донишҷӯён [Матн] / М. Норматов. – Душанбе: “Матбуот”, 2001. – 185 с.

15. Рецкер, Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык [Текст] / Я.И. Рецкер // Вопросы и методики учебного перевода. – М., 1950. – С. 156-178.

16. Сиёев, Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ. Зери таҳрири аъзо-корреспонденти АФ РСС Тоҷикистон М.Ф. Фозилов [Матн] / Б. Сиёев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 235 с.

17. Собирҷонов, С. Ҷумлаҳои саволии муқобилмаъно [Матн] / С. Собирҷонов // Актуальные проблемы иранской филологии. – Душанбе: Дониш, 1985. – С. 143-149.

18. Шевченко, Г.В. Диалогические единства с риторическим вопросом-реакцией в современном английском языке (структурно-семантический и

прагматический аспект): автореф. диссер. канд. филол. наук. [Текст] / Г.В. Шевченко. – Пятигорск, 1991. – 17 с.

19. Longman Language Activator: The World's First Production Dictionary [Text]. – UK: Longman, 1997. – 587 p.

20. Quirk, R. A Comprehensive Grammar of the English Language [Text] / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. Longman – London and New York, 1985. – 1779 p.

II. Сарчашмаи мисолҳо / Источники примеров

21. Айнӣ, С. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди дуввум [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 462 с.

22. Айнӣ, С. Воспоминания [Текст] / С. Айнӣ. перевод А. Розенфельд. – М., 1960. – 1087 с.

23. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ЭМТ, 2009. – 680 с.

24. Артур, Конан Дойль. Ҳикояҳо дар бораи Шерлок Холмс [Матн] / Артур Конан Дойль (тарҷ. аз русӣ). – Душанбе: Ирфон, 1981. – 448 с.

25. Қуддус, Ҷ. Ширин: қисса [Матн] / Ҷумъа Қуддус, Маҳмадраҳими Карим. – Душанбе: «Адиб», 2006. – 176 с.

26. Муҳаммадиев, Ф. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 1. [Матн] / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 556 с.

27. Муҳаммадиев, Ф. Осори мунтахаб иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди 2. Повестҳо [Матн] / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1990. – 448 с.

28. Рид, М. Всадник без головы = The Headless Horseman: роман [Текст] / М. Рид; пер. с англ. А. Ю. Макаровой. – Москва: Эксмо, 2019. – 608 с.

29. Рид, М. Савораи бесар [Матн] / М.Рид. – Душанбе, 1976. – 536 с.

30. Улугзода, С. Восе [Текст] / С. Улугзода. – М.: Советский писатель, 1980. – 400 с.

31. Улуғзода, С. Восе [Текст] / С. Улуғзода. – М.: Советский писатель, 1980. – 400 с.
32. Улуғзода, С. Восеъ: Роман [Матн] / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 368 с.
33. Улуғзода, С. Субҳи чавонии мо [Матн] / С. Улуғзода. – Сталинобод, 1956. – 362 с.
34. Хемингуэй, Э. Старик и море = The Old Man and the Sea [Текст] / Эрнест Хемингуэй; пер. с англ.; сост., коммент. – Санкт-Петербург: КАРО, 2016. – 319 с.
35. Шарлотта, Б. Цейн Эйр. Роман. (тарҷ. аз русӣ Салими Зарафшонфар) [Матн] / Ш. Бронте. – Душанбе: ТҶБ «Истиқбол», 2010. – 412 с.
36. Эрнст, Х. Мӯйсафед ва баҳр. Повест [Матн] / Эрнст Хемингуей. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 99 с.
37. Ahern, C. The Book of Tomorrow [Text] / C. Ahern. – London: Harper Collins Publishers, 2009. – 420 p.
38. Aini, S. The Sands of Oxus: Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini [Text] / S. Aini; translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. – Costa Mesa, Calif.: Mazda Publishers, 1998. – 276 p.
39. Bradbury, R. The Martian Chronicles [Text] / R. Bradbury. – London: HarperCollins Publishers, 2023. – 240 p.
40. Bronte, Ch. Jane Eyre [Text] / Ch. Bronte; edited with an introduction by M. Smith. – Oxford University Press, 1975. – 496 p.
41. Doyle, A. Conan. Adventures of Sherlock Holmes [Text] / Arthur Conan Doyle. – USA: Quality Paperback Book Club, 1994. – 307 p.
42. Hemingway, E. The Old Man and the Sea / E. Hemingway. – New York: Scribner, 2003. – 127 p.
43. Reid, M. The Headless Horseman / M. Reid. – London: Legare Street Press, 2022. – 518 p.

III. Захирахон электронӣ / Электронные ресурсы

44. Воробьева, Е.Н. Структурно-коммуникативные типы недоуменного переспроса / Е.Н. Воробьева, 2015 [электронный ресурс]: <https://scholar.archive.org/work/6rr55sshodzfflsao5i5dcclda>.

45. Степаненко, О.А. Вопрос как особый способ выражения эмотивности в художественном диалоге / О.А. Степаненко, 2014 // Язык: научно-теоретический журнал по языкознанию [Электронный ресурс]: <https://dspace.onu.edu.ua/items/4497f6ff-196e-4730-8546-be5ba7e06d26>.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. Статьи, опубликованные в рецензируемых журналах, утверждённых Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Хакимова, З.А. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба пажӯҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ / З.А. Хакимова // Вестник Кулябского государственного университета. Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки. – Куляб, 2024. – № 3 (36). – С. 280–287.

[2-А]. Хакимова, З.А. Ҷойгоҳи воҳидҳои забонӣ дар тарҷума / З.А. Хакимова, Ф.М. Турсунов // Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2024. – №4 (56). – С. 153-159.

[3-А]. Хакимова, З.А. Воситаҳои наҳвии ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / З.А. Хакимова // Вестник педагогического университета. – Душанбе, 2025. – №4 (177). – С. 124-132.

[4-А]. Хакимова, З.А. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба пажӯҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони англисӣ / З.А. Хакимова // “Сияние науки”. Международный научный журнал. – Душанбе, 2025. – №3 (07). – С. 320-326.

[5-А]. Хакимова, З.А. Ҳиссаҷаҳои саволӣ ва нидо ва нақши онҳо дар ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / З.А. Хакимова // Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических, исторических наук. – Душанбе, 2025. – №4 (60). – С. 228-234.

II. Статьи и тезисы в других сборниках:

[6-А]. Хакимова, З.А. Мавқеи савол дар забоншиносии муқоисавӣ / З.А. Хакимова // Материалы республиканской научно-теоретической конференции “Актуальные вопросы изучения иностранных языков в современных условиях”. – Куляб, 2024. – С. 97-100.

[7-А]. Хакимова, З.А. Саволҳои риторикӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.А. Хакимова // Материалы международной научно-теоретической конференции “Актуальные вопросы сопоставительного языкознания, переводоведения и межкультурной коммуникации в современное время”. – Куляб, 2025. – С. 94-97.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Ҳакимова Зарина Абдуалимовна дар мавзуи “Таҳлили муқоисавии роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи тарҷума”, ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ пешниҳод шудааст

***Калидвожаҳо:** савол, муқоиса, тарҷума, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, воситаҳои луғавӣ-дастурии ифодаи савол, ҷонишинҳои саволӣ, ҳиссачаҳои саволӣ, саволҳои риторикӣ, саволҳои эллиптикӣ, тарҷумаи таҳтуллафзӣ, муодилнокӣ*

Диссертатсия ба яке аз мавзӯҳои мубрами забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ – таҳлили роҳу воситаҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи муқоиса ва тарҷума бахшида шудааст.

Мақсади диссертатсия аз таҳлили муқоисавии роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва усулҳои тарҷумаи онҳо дар доираи забонҳои мавриди таҳқиқ иборат мебошад.

Методҳои таҳқиқ. Дар диссертатсия аз методу усулҳои таҳлили забоншиносӣ, аз ҷумла методи муқоисавӣ, усулҳои таҳлили маъноӣ, ҷузъӣ, тавсифӣ ва таҳлили тарҷумавӣ истифода гардидааст.

Натиҷаҳои таҳқиқро дар тадриси фанҳои назариявӣ ва амалии забоншиносӣ, забоншиносии муқобилавӣ, тарҷумашиносӣ метавон истифода кард. Илова бар ин, маводди диссертатсияро дар раванди омузиши забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун дастури амалӣ қорбаст намудан мумкин аст.

Навгонии илмӣ таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки диссертатсияи мазкур кӯшиши аввали низомдори таҳлили вижагиҳои луғавӣ ва дастурии воситаҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва баррасии усулҳои тарҷумаи онҳо ба шумор меравад.

АННОТАЦИЯ

к автореферату диссертации Хакимовой Зарины Абдуалимовны на тему “Сопоставительный анализ способов выражения вопроса в таджикском и английском языках в переводческом аспекте”, представленной на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 6.2.14. Типологическое и контрастивное языкознание

Ключевые слова: вопрос, сопоставление, перевод, таджикский язык, английский язык, лексико-грамматические средства выражения вопроса, вопросительные местоимения, вопросительные частицы, риторические вопросы, эллиптические вопросы, буквальный перевод, эквивалентность.

Диссертация посвящена одной из актуальных тем типологического и контрастивного языкознания – анализу способов и средств выражения вопроса в таджикском и английском языках в сопоставительном и переводческом аспектах.

Целью диссертации является сопоставительный анализ способов выражения вопроса в таджикском и английском языках, а также приёмов их перевода в рамках исследуемых языков.

Методы исследования. В диссертации используются методы и приёмы лингвистического анализа, включая сопоставительный метод, а также семантический, компонентный, описательный и переводческий анализ.

Результаты исследования могут быть использованы при преподавании теоретических и практических дисциплин языкознания, сопоставительного языкознания и переводоведения. Кроме того, материалы диссертации могут служить практическим руководством в процессе изучения таджикского и английского языков.

Научная новизна исследования заключается в том, что данная диссертация представляет собой первую систематическую попытку анализа лексико-грамматических особенностей средств выражения вопроса в таджикском и английском языках, а также рассмотрения способов их перевода.

ANNOTATION

to the dissertation by Hakimova Zarina Abdualimovna titled “Comparative analysis of the Ways of Expressing Question in the Tajiki and English Languages” submitted for the scientific degree of Candidate of Sciences in the specialty of 6.2.14. Typological and Contrastive Linguistics

Keywords: question, comparison, translation, Tajiki language, English language, lexico-grammatical means of expressing questions, interrogative pronouns, interrogative particles, rhetorical questions, elliptical questions, literal translation, equivalence.

The dissertation addresses a topical issue in typological and contrastive linguistics: an analysis of the ways and means of expressing questions in Tajiki and English in terms of comparison and translation.

The aim of the dissertation is to conduct a comparative analysis of the ways in which questions are expressed in Tajiki and English, as well as the techniques used to translate them between the languages under study.

Research methods. The dissertation employs methods and techniques of linguistic analysis, including the comparative method, as well as semantic, componential, descriptive, and translational analysis.

The research findings can be used in teaching theoretical and practical subjects in linguistics, comparative linguistics, and translation studies. Furthermore, the dissertation materials can serve as a practical guide for the study of the Tajiki and English languages.

The scientific novelty of the study lies in the fact that this dissertation represents the first systematic attempt to analyze the lexico-grammatical characteristics of the means of expressing questions in Tajiki and English, as well as to examine methods for their translation.